

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

VAKFİYELERİNE GÖRE TOKAT VAKIFLARI
(H. 1000 - 1200/M. 1591 - 1785)

MASTER TEZİ

92915

Hazırlayan
Aylin TUNCA

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Hamza KELEŞ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ankara - 2000

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Aylin TUNCA' ya ait Vakfiyelerine Göre Tokat Vakıfları
(H.1000-1200/M.1591-1785) adlı çalışma, jürimiz tarafından
Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalında
.....Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ
olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....Yrd.Doç.Dr. Ayhan PALA.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye.....Yrd.Doç. Dr. Hamza KELEŞ.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı (Danışman)

Üye.....Doç.Dr. Ahmet GÜNEŞ.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Vakfiyelerine göre H.1000-1200 tarihleri arasındaki Tokat vakıfları ele alınmıştır. Araştırmamız, Tokat ilinin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden gelişmesinde vakıfların rolünü tespit etme amacına yöneliktir.

Çalışmamızda Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan vakfiyelerden ve Milli Kütüphane’de bulunan Şer’iyye Sicillerinden faydalanılmıştır.

Çalışmamız, giriş ve dört bölümden meydana gelmekte; birinci bölüm vakıf kurucuları açısından 17-18.yy Tokat vakıflarını, ikinci bölüm, hizmet amaçlarına göre vakıfları, üçüncü bölüm, Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarını, dördüncü bölüm, Tokat’ın sosyo-kültürel ve ekonomik gelişiminde vakıfların rolünü kapsamaktadır.

Çalışmamız sırasındaki rehberliği ve değerli yardımları için Sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Hamza Keleş’e şükranlarımı sunarım.

Aylin TUNCA

Ankara, 2000

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR CETVELİ.....	viii
TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ.....	ix

GİRİŞ

VAKIF MÜESSESESİ VE KAYNAKLAR

A- VAKIF MÜESSESESİ VE MAHİYETİ.....	1
1-Osmanlılarda Vakıf.....	2
B- KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	6
1- Kaynaklar.....	6
2- Araştırmalar.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUCULARI AÇISINDAN 17-18.YÜZYIL TOKAT VAKIFLARI VE VAKIF KATEGORİLERİ

A- SOSYAL STATÜLERİ AÇISINDAN VAKIF KURUCULARI.....	11
1- Devlet Erkânı Tarafından Kurulan Vakıflar.....	12
a-Selâtin Vakıfları.....	13
b-Ehl-i Örf Vakıfları.....	13
c-Ehl-i Şer' Vakıfları.....	14
d-Ehl-i Kalem Vakıfları.....	16

2- Reaya Tarafından Kurulan Vakıflar.....	16
B-CİNSİYETLERİNE GÖRE VAKIF KURUCULARI.....	20
C-VAKIF KATEGORİLERİ.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE VAKIFLAR

A-EĞİTİM- ÖĞRETİM HİZMETLERİNE YÖNELİK VAKIFLAR.....	29
1-Medreseler.....	29
a-Yağıbasan Medresesi.....	31
b-Haseki Ali Ağa Medresesi.....	32
c-Osman Efendi Medresesi.....	33
ç-Şeyh Hacı Mustafa Medresesi.....	34
2-Mektepler.....	34
a-Güzelaşçı Mahallesi Mektebi.....	35
b-Alacamescid Mahallesi Mektebi.....	36
c-Mustafa b. Nasuh Mektebi.....	36
3-Muallimhaneler.....	37
a-Behram Ağa Muallimhanesi.....	37
b-Niksar Muallimhanesi.....	37

4-Zaviyeler.....	38
a-Tokat, Bektut Dede Zaviyesi.....	40
b-Tokat, Muslu Ağa Mevlevihanesi.....	41
c-Şeyh Hacı Mustafa Zaviyesi.....	42
 B-DİNİ HİZMETLERE YÖNELİK VAKIFLAR.....	43
 1- Camiler.....	43
a-Tokat, Melik Danişmend Câmii.....	45
b-Tokat, Meydan Câmii.....	46
c-Tokat, Güdük Minare Câmii.....	47
ç-Tokat, Ali Paşa Câmii.....	48
d-Tokat, Ulu Câmii.....	49
e-Tokat, Takyeciler Câmii.....	50
f-Tokat, Behzâd Câmii.....	52
g-Tokat, Eski Mahkeme Câmii.....	52
h-Zile Câmii.....	53
ı-Niksar, Keşfi Osman Efendi Câmii.....	53
i-Niksar, Halil Efendi Câmii.....	54
j-Turhal, Şeyh Hacı Mustafa Câmii.....	54
k-Almus Ulu Câmii.....	55
 2- Mescidler.....	56
a-Tokat, Köhnepazarı mahallesi Mescidi.....	56
b-Vavlı Mescidi.....	56

c-Baboğlu Mescidi.....	57
ç-Tokat, Pazarlıcık Mescidi.....	57
d-Şerife Ümmühan Mescidi.....	57
e-Tokat, Ka'be Mescidi.....	58
f-Kızılımam Mescidi.....	58
g-Zile Kasaba Mescidi.....	58
 3- Tilavet ve Dua Vakıfları.....	 59
a-Ali Paşa Vakfı.....	59
b-Behram Ağa Vakfı.....	60
c-Şeyh Hüseyin Vakfı.....	60
ç-Veli Çavuş Vakfı.....	60
d-Osman Bey Vakfı.....	61
e-Şerife Ümmühan Hatun Vakfı.....	61
f-Şam Valisi Mustafa Paşa Vakfı.....	61
g-Halil Efendi Vakfı.....	62
h-Süleyman Ağa Vakfı.....	62
ı-İbrahim Ağa Vakfı.....	63
 C) BELEDİ VE SOSYAL HİZMET AMAÇLI VAKIFLAR.....	 63
 1- Beledî Hizmet Vakıfları.....	 65
a)Köprüler.....	65
b)Çeşmeler.....	65
b1-Tokat, Beyarslan Köyü Çeşmesi.....	65

b2-Niksar, Helekân Mahallesi Çeşmesi.....	66
2- Sosyal Hizmet Amaçlı Vakıflar.....	66
a) Kethüda Behram Ağa Vakfı.....	66
b) Silâhtar Osman Bey Vakfı.....	67
c) Abdullah Efendi Vakfı.....	67
ç) Ahmet Bey Vakfı.....	68
d) Ümmühan Hatun Vakfı.....	68
3- Avarız Vakıfları.....	68
a) Silahtar Osman Bey Vakfı.....	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAREMEYN-İ ŞERİFEYN VAKIFLARI

A-TOKAT VAKIFLARINDAN MEKKE-İ MÜKERREME VE MEDİNE-İ MÜNEVVEREDEKİ FUKARA İLE KA'BE-İ ŞERİF ÇALIŞANLARINA GÖNDERİLEN PARALAR.....	71
--	----

1-Seyyid Ali Paşa Vakfı.....	72
2-Mehmed Efendi Vakfı.....	72
3-Kürd Ahmed Ağa Vakfı.....	73
4-İbrahim Ağa Vakfı.....	73
5-Hacı Mustafa Ağa Vakfı.....	73
6-Zaralızade Mehmed Paşa Vakfı.....	74
7-Şeyh Hacı Mustafa Vakfı.....	74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**TOKAT'IN SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK
GELİŞİMİNDE VAKIFLARIN ROLÜ**

A-TOKAT'IN SOSYO-KÜLTÜREL GELİŞİMİNDE VAKIFLARIN ROLÜ.....	75
---	----

B-TOKAT'IN EKONOMİK GELİŞİMİNDE VAKIFLARIN ROLÜ.....	83
---	----

1-Tokat'ta 17. ve 18. Yüzyıllarda Kurulan Vakıfların Şehir Ekonomisine Katkısı.....	87
--	----

a) Tarım Üniteleri.....	88
-------------------------	----

b) Binalar.....	88
-----------------	----

c) İşletmeler.....	88
--------------------	----

d) Nakit Paralar.....	89
-----------------------	----

SONUÇ.....	90
------------	----

KAYNAKÇA.....	92
---------------	----

EKLER

EK-1 Harita: Tokat Kazası (1455-1574)

EK-2 Vakfiyelerden Örnekler

EK-3: Fotoğraflar

ÖZET**SUMMARY**

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
b.	Bin-ibn
bkz.	Bakınız
C.	cild
H.	Hicrî
İ.A.	İslâm Ansiklopedisi
krş.	Karşılaştırınız
M.	Miladi
Mü,A.D.	Mücedded Anadolu Defteri
nu	numara
s.	sahife
S.R.M.D	Sivas Rabi Muhasebe Defteri
S.S.M.D	Sivas Sâlis Muhasebe Defteri
T.D.V.İ.A	Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi
T.Ş.S	Tokat Şer'iyye Sicili
v.b	Ve benzeri
V.D	Vakıflar Dergisi
V.G.M.A	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
v.s	vesâir

TABLO VE ŞEKİLLER CETVELİ

Tablo G.1: Kullanılan Vakfiyelerin Tarihi, Vâkıfları ve Defter Numaraları.....	8
---	----------

Tablo 1.1: Vâkıflarına Göre Tokat Vakıfları.....	19
---	-----------

Tablo 1.2: Vakıf Kategorilerine Göre Devlet Erkânı ve Reayanın Kurduğu Vakıflar.....	19
---	-----------

Tablo 1.3: Tokat'ta 17 ve 18. Yüzyıllarda Tesis Edilmiş Vakıflarda, Vâkıfların Cinsiyet Durumu.....	21
--	-----------

Tablo 1.4: Tokat'ta 17 ve 18.Yüzyıllardaki Vakıf Kategorileri.....	23
---	-----------

Tablo 4.1: 17 ve 18. Yüzyıllarda Tokat'ta Vakıflardan Gelir Temin Eden Kişiler.....	80
--	-----------

Tablo 4.2: 17 ve 18. Yüzyıllarda Tokat ve Kazalarında Kurulan Vakıfların Gelir Kaynakları.....	87
---	-----------

GİRİŞ

VAKIF MÜESSESESİ VE KAYNAKLAR

A- VAKIF MÜESSESESİ VE MAHİYETİ

Arapça'da "durdurmak, alıkoymak, hapsetmek" anlamlarına gelen vakıf kelimesi¹, terim olarak "Menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı, Allah'ın mülkü olarak kabul edip, ebediyyen alıkoymaktır."² Vakıf yapan kişiye vâkıf, vakfedilen mala mevkuf, geliri tahsis edilen cihete mevkufunaleyh denir.³

Fertlerin menkul veya gayrimenkullerini toplumun menfaati için süreklilik taşıyan, dini, sosyal, ekonomik hizmetlere tahsis etmeleri suretiyle oluşan vakıf müessesesi⁴, doğrudan doğruya İslamî bir müessese olmamakla birlikte, İslâm dini ile gelişmiş bir müessesedir.⁵ Bunun nedeni, İslâm dininin Müslümanları yardımlaşmaya ve hayır eserleri yapmaya teşvik etmesidir.⁶ Bununla birlikte İslâmiyet'ten önceki Türk devletlerinde de bu müessesenin varlığı bilinmektedir. Birçok araştırmacı, Uygur

¹ Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat: (İstanbul 1992), 1036.

² Osman CİLACI: "Vakfın Yaşatılmasında Mâli Kaynak ve Önemi" Vakıflar Dergisi, XI (Ankara, 1994), 241.

³ H. Bâki KUNTER: "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", V.D., III (İstanbul, 1939), 8.

⁴ Fuat ŞİŞMAN: "Vakıf Eski Eserlerinin Bakımı Onarımı Restorasyon ve Korunması", V.D., II (Ankara, 1985), 113.

⁵ A. Himmet BERKİ: "Vakıfların Tarihi Mahiyeti İnkişâfı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", V.D., VI (Ankara, 1965), 9.

⁶ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Müessese- Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", V.D., XV (Ankara, 1982), 32.

Türklerine ait vakıfları, en eski Türk vakıfları olarak belirtirler.⁷ 981 tarihli bir Çin vekayinamesinde, Uygur ülkesinde fakirlik olmadığı ve bir kişinin maddi sıkıntı içine düştüğü takdirde bütün camianın ona yardım ederek muhtaçlıktan kurtardığı kaydedilmektedir.⁸ Vakfın menşeinin Babil hukukunda, Roma ve Bizans hukukunda olduğunu savunan bilim adamları da bulunmaktadır.⁹

1- Osmanlılarda Vakıf

Osmanlı Devleti'nde toplumun kullanımına sunulmuş olan han,hamam,cami, medrese, kervansaray, hastane, köprü ve çeşmeler, bizzat vâkıflar tarafından yaptırılmış ve bu eserler, yine vâkıflar tarafından akarât tabir olunan; geliri hayrî müesseselerin masraflarını karşılamak üzere vakfedilmiş menkul ve gayrimenkullerden elde edilen gelirlerle yaşatılmıştır.¹⁰ Bugünkü gibi devlet, kamu hizmetleri direkt gerçekleştirmiyor, bu hizmetler toplumdaki varlıklı kişiler tarafından gerçekleştiriliyordu.¹¹

Osmanlılar'da devletin görevi, iç ve dış güvenliği sağlamaktı. Devlet vatandaşların eğitim, sağlık hizmetleri, fakirlere yardım edilmesi, yol ve köprü yapılması gibi işlerle

⁷ İsmet BİNARK: "Vakıflar ve Uygur Türklerinde Vakıf", Türk Kültürü, 78 (1969), 422.

⁸ Enis ÖKSÜZ: "Sosyal Gelişim Unsurları Açısından Vakıf Müessesesi", V.D., II (Ankara, 1985), 172.

⁹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: a.g.m., 32.

¹⁰ A. Himmet BERKİ: Vakfa Dair Yazılan Eserlerle, Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler (Ankara: V.G.M.Y., 1966), 2.

¹¹ Hasan YÜKSEL: "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI-XVII. YY)", Osmanlı, 5 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 49.

doğrudan ilgilenmezdi. Ancak şahısların kurdukları vakıfları, vergi muafiyeti gibi yollarla destekleyen devlet dolaylı olarak eğitim, sağlık ve bayındırlık işlerinin gerçekleşmesini sağlıyordu.¹² Ancak vakfedilen arazilere tanınan vergi muafiyeti devletin malî durumun bozulmasına neden olmuş, Koçi Bey de sultan IV. Murad'a verdiği raporda, vakıf sisteminin kötüye kullanıldığını belirterek, durumu eleştirmiştir.¹³

1856'ya kadar Osmanlı şehirlerinde belediye teşkilâtı olmadığı için bu hizmetler hayırsever vatandaşlar tarafından, vakıf müessesesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Bununla birlikte vâkıflar, yukarıda işaret edildiği gibi gelirlerini tamamiyle hayri hizmetlere tahsis ettikleri vakıflar kurmuşlardır ki, bunlara vakf-ı hayrî denir. Bazı vâkıflar da hem ailelerine düzenli gelir sağlamak, hem de hayır işlerinde bulunabilmek maksadıyla vakıf kurmuşlar; gelirlerinin bir kısmını aileleri ve, bir kısmını da topluma yönelik hizmetler arasında paylaştırmışlardır. Bunlar yarı-ailevî vakıflardır. Bazı vâkıflar ise vakıfların gelirinin tamamını ailelerine tahsis etmişlerdir ki, bunlara vakf-ı ehli (aile vakfı- evlâtlık vakıf) denir.¹⁵

Vâkıfların, vakfın teşekkülü ve işleyişi ile ilgili tanzim ettikleri şartları içeren vesikalara vakfiye denir.¹⁶ Günümüzün noterlik vazifesini gören kadılar huzurunda vâkıflar, vakıf

¹² Erol KOZAK: Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf (Adapazarı, 1994), 16.

¹³ Zuhuri DANIŞMAN: Koçi Bey Risalesi (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 16.

¹⁴ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf Müessesesi'nin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", V.D. XIV (Ankara, 1982), 15.

¹⁵ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf", İslâm Ansiklopedisi, XIII (İstanbul), 153.

¹⁶ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Müessese-Toplum...", a.g.m., 24.

şartlarını belirlerler ve mallarının hangi amaçlar için kullanılacağını tespit ederlerdi. Vâkıflar adı, sanı, vakfedilen mal veya paraların miktarı, bunların gelirleriyle yapılacak işler vakfiyelere kaydedilebilirdi.¹⁷ Çoğu zaman vâkıf, vakfının idaresini kendi üzerine alır ya da mütevellî denilen görevliye bırakırdı. Böylece vakfın tamiri, gelirlerinin toplanması ve vakıftan yararlananlar arasında taksimi gibi işlerin devamı sağlanırdı.¹⁸

Vâkıfın kendi mülkü olan bir malı vakfetmesine vakf-ı sahih, devlete ait toprakların vakıf haline getirilmesine ise vakf-ı irsadî denilmektedir. Ö.L Barkan, toprak vakıfları üçe ayırmaktadır:

- 1- Sahiplerinin mülkü olan öşri ve haracî toprakların vakfedilmesiyle oluşan toprak vakıfları (vakf-ı sahih)
- 2- Malikâne-divanî sistemindeki toprakların vakfedilerek, vergilerden ziyade, toprağın kuru mülkiyet hakkının vakfedilmesi (Vakf-ı sahih)
- 3- Toprak üzerinde yaşayan kişilerin ödemekle yükümlü olduğu vergilerin vakfedilmesi. (Vakf-ı irsadî) Bu tip vakıflar Padişah ve vezirler tarafından yapılmakta, böylece mîrî arazi temliknamelerle mülkleştirilmektedir.¹⁹

1826'da mirî arazilerin mülkleştirilmesini, yolsuzlukları önlemek ve vakıfları bir elde toplamak amacıyla Evkâf-ı

¹⁷ H.Baki KUNTER: "Türk Vakıfları ve...", a.g.m., 18.

¹⁸ Ahmet AKGÜNDÜZ: İslâm Hukuku ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 244.

¹⁹ Ömer Lütfî BARKAN: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının İdari-Mali Muhtariyeti Meselesi" Türk Hukuk Tarihi Dergisi (Ankara 1944), 15-21; Halil CİN: Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması (Konya, 1992), 333.

Hümayun Nezâreti kurulmuştur.²⁰ Bu zamana kadar vakıflar idari açıdan bağımsızdı. İdaresini (tevliyet) vâkîf tayin ediyor, mütevellî ve ona halef olacak kişileri vakfiyesinde belirtiyordu. Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasının ardından, vakıflar kontrol altına alınmış, mazbut ve mülhak vakıflar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Mazbut vakıfların yönetimini Evkâf Nezareti, mülhak vakıfların yönetimini mütevellîleri üstlenmiştir.²¹

Osmanlılar döneminde daimi bir gayeye tahsis olunan menkul veya gayrimenkullerin durumu, Türkiye Cumhuriyeti'nde Medeni Kanunla yeniden düzenlenmiş, daimilik vasfı kaldırılmıştır. Medeni Kanuna göre bir gayrimenkul veya menkul ancak sınırlı bir zaman dilimi için vakfolunabilir, daimilik yoktur.²² Medeni kanunla, vakıflar üzerinde bazı değişiklikler yapılarak, vakıf kurmanın serbest olduğu; ancak belli bir ırk, cemaat mensupları ve siyasi bir düşünceyi desteklemek gayesiyle veya kanuna, ahlaka, milli menfaatlere aykırı olan vakıfların kurulmayacağı hükme bağlanmıştır. Böylece vakıf kurma serbestisi, vakfın kuruluş amacının toplumun zararına olmaması için Medeni Kanunun 74.maddesi ile sınırlandırılmıştır.²³

²⁰ Ömer Lütfî BARKAN: Türkiye'de Toprak Meselesi (İstanbul, 1980), 332.

²¹ Hasan GÜNERİ: "Vakıf İşletmeleri" V.D. II (Ankara 1985), 27; Bayram ŞİBİL: "Vakıfların Mâli Bünyesi ve Kaynakları", V.D. II (Ankara, 1985), 111.

²² Şâkir BERKİ: "Türkiye'de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri" V.D. IX (Ankara, 1971), 2; İsmet BİNARK: "Osmanlı Türklerinde Vakıf Müessesesi ve Yabancı Gözü ile Türkler'de Vakıf", T.K. 79 (1969), 464.

²³ Erol CANSEL: "Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi, Amacı", V.D. XX (Ankara, 1988), 322.

B- KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

1- Kaynaklar

Çalışmamız sırasında ele aldığımız ana kaynak, V.G.M.A bulunan vakfiyelerdir. Bilindiği gibi vakfiyeler, kadı tarafından tasdik ve tescil edilir, şer'i mahkemelerde, şahitler huzurunda vâkıfın adı, sâni, ikâmet yeri, vakfın şartları, müteveli tayini, vakıfta görev alacak kişiler ve ücretleri belirlenirdi. Bu belgeler. Vakıfların ne şekilde ve hangi amaca hizmet etmek üzere kurulduğu hakkında ve hayata geçirildiği dönem ve yerde toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel hayatı hakkında bilgiler veren değerli kaynaklardır.

Vakfiyeler, defterler halinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Milli Kütüphane'de, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde ve Şer'iyye Sicillerinde bulunmaktadır.

Arşivlerden bulabildiğimiz ve araştırmamızda kullandığımız vakfiyelerin tarihleri, vâkıfları ve bulundukları defterler aşağıda bir tablo şeklinde gösterilmiştir.

Sıra	Vâkıf	Vesika Tarihi	Defter Sayfa No
1	Seyyid Ali Paşa .b.Mehmet Çelebi	12 Ramazan 1022 M. 1613	Mücedded Anadolu 14/22 (608), 172
2	Behram Ağa b. Abdülmennan	15 Zilhicce 1022 M. 1614	Haremeyn 14 (747) 396, 398,402
3	Mehmet Efendi b. Şeyh Hüseyin	Rebiulevvel 1023 M. 1614	Sivas Rabi Muhasebe (484), 334
4	Veli Çavuş b. Halil	5 Cemaziye'lûla 1036 M. 1627	736/3,89
5	Osman Bey b. Haydar	Gurre-i Muharrem 1041 M. 1631	Sivas Rabi Muhasebe (484), 419
6	Hacı Ayşe Hatun b. Yusuf Bey	Rebîülevvel 1067 M.1656	S. Rabi Muh. (484) 279
7	Şerife Ümmühan Hatun	20 Rebiülahir 1068 M.1658	581/2, 510.
8	Derviş İbrahim	25 Rebiülahir 1071 M. 1660	616,171
9	Şam Valisi Mustafa Paşa	Gurre-i Recep 1072 M. 1662	Haremeyn 7 (740)
10	Halil Efendi b. Balih Çavuş	Evail-i Muharrem 1082 M. 1671	581/2,341
11	Süleyman Ağa b. Abdullah	Zilhicce 1085 M. 1675	Sivas Rabi Muhasebe (484),251
12	Kürd Ahmed Ağab. Sefer	25 Zilhicce 1090 M. 1680	Sivas Sâlis Muhasebe(483), 104.
13	Elaldı oğlu Abdullah	10 Şabanül Muazzam 1103 M. 1692	1993,27
14	İbrahim Ağa b. Hasan	25 Safer 1104 M. 1692	Dolap 148
15	Esseyyid Abdurrahman Efendi	Muharrem 1112 M. 1700	Sivas Rabi Muhasebe (484), 448
16	Muslu Ağa	1115. M.1703	1760, 349
17	Ümmühan Hatun b. Ahmed	Evahir-i Rebiülevvel 1116 M. 1704	1751, 46
18	Hatice Hatun b. Mustafa	1120-M. 1708	1760,196
19	Hamza Bey	C.evvel 1126 M. 1714	Sivas Sani Muhasebe (482)279
20	Mustafa Ağa b. Ebubekir	Gurre-i Şaban 1126 M. 1714	Haremeyn 9 (742)338

21	Hamdi Efendi b. Halil Efendi	Evahir-i R.Evvel 1138 M. 1725	Sivas Rabi Muhasebe (484), 334
22	Zaim Osman Ağa	12 Safer 1153 M. 1740	624,360
23	Hatice Hatun b. Mehmet Ağa	Safer 1153 M. 1740	582/2, 327
24	Atıf Mustafa Efendi	10 Zilkâde 1153 M. 1740	Haremeyn 2, 274
25	İdris Çavuş b. Ömer	Rebiülahir 1160 M. 1747	Sivas Rabi Muhasebe (484), 275
26	Saliha Hatun b. Ehlullah Efendi	Cemaziye'lûla 1161 M. 1748	Küçük Hâmis 36 (628),442
27	Veliyyüddin Efendi b. Ali	6 Cemaziyelûla 1161 M. 1748	628,9
28	Zaralizade Mehmet Paşa	Evahir-i Cemaziyel'ûla 1163 M.1749	Haremeyn 2, 62
29	Sungurzade Mehmet Ağa b. Osman	Ramazan 1165 M. 1752	Haremeyn 6 (739), 169
30	Abdullah Efendi b. Abdurrahman Efendi	Evahir-i Şaban 1170 M. 1757	Haremeyn 1(172)
31	Osman Efendi b. Abdülkerim	Saferü'l hayr 1177 M. 1763	Haremeyn 7 (740) 113
32	Hüseyin Ağa b. Hasan	21 Şevval 1179 M. 1765	Sivas Rabi Muhasebe (484) 406
33	Abdi Ağa b. Sinan	Şevval 1186 M. 1772	1080,57
34	Ahmed Ağa b. Sinan	1188, M. 1775	1751,44
35	Sarı Müftü	Evail-i Recep 1189 M.1775	Anadolu Başlar 1228 (580) 364
36	Şeyh Hacı Mustafa b. İbrahim	23 R. Evvel 1194 M. 1780	627,346
37	Mustafa b. Nasuh	1196,M:1781	578,17

TABLO G.1: Kullanılan Vakfiyelerin Tarihleri, Vâkıfları ve Defter Numaraları

2- Araştırmalar

Çalışmamız esnasında, özellikle; vakıf müessesesi, özellikleri, çeşitleri ve vakıf müessesesi araştırmaları sırasında izlenecek metod açısından önemli bilgiler veren Bahaeddin Yediyıldız'ın eserleri,²⁴ "Türk Tarihi ve Kültüründe Tokat Sempozyumu'nda" yayınlanan çeşitli makaleler, Hamza Keleş'in "Vakfiyeleri'ne Göre Yozgat Vakıfları" (1400-1920) adlı doktora tezinden faydalanılmıştır.

Tokat üzerine yapılan çalışmalar arasında bulunan Ferit Acunsal'ın "Gerçeklerin Diliyle Tokat" ve Halis Cinlioğlu'nun "Osmanlılar Zamanında Tokat" adlı eserleri de çalışmamızda yol gösterici olmuştur.

Yüksek Öğretim Kurumu Dökümantasyon Merkezi'nde Tokat Şer'iyye Sicilleri ve vakıf kayıtları esas alınarak yapılmış tezler de incelenerek değeriendirilmiştir. Bu tezlerden Sâdi Kucur'a ait tezde²⁵ 11. yüzyılda Türklerin Anadolu'yu fethinden 14.yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girişine kadar olan dönemde Sivas, Tokat ve Amasya'da tesis edilen vakıfların vakfiyeleri değeriendirilmiştir. Nuri Seçgin'e ait tezde ise²⁶ vakfiyelere değinilmeden Tokat'taki Türk Mimari eserleri tespit edilmiş, incelenmiş Anadolu'da bulunan benzer örnekleri ile karşılaştırılmıştır. Ayfer Seyrek'in hazırladığı tezde²⁷ 117 no'lu Tokat Şer'iyye Sicili ile 1333-1338 (1915-20) yılları arasında

²⁴ B.k.z Bahaeddin YEDİYILDIZ'ın Kaynakça'da yer alan eserleri.

²⁵ Sâdi KUCUR: Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklular ve Beylikleri Devri Vakıfları, (İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993).

²⁶ Nuri SEÇGİN: Tokat'taki Türk Mimari Eserleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İstanbul, 1993).

²⁷ Ayfer SEYREK: 117 No'lu Şer'iyye Sicillerine Göre Tokat, Pazar Nahiyesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Malatya 1996).

Tokat sancağına bağılı Pazar Nahiyesinde aile evlilik usulleri, nikâh, nafaka, miras ve ekonomik yönden bölgenin durumu üzerinde durulmuştur.

Ahmet Şimşirgil'e ait tezde ise²⁸, 1455-1574 yılları arasında Tokat kazasının idari yapısı, mahalleri, nüfus durumu işlenmiştir. Fatma Üstek'in hazırladığı tezde²⁹ H. 984 (M. 1576) tarihli Defter-i Evkâf-ı Rum'dan Tokat merkez kazasına ait vakıf kayıtları değerlendirilmiştir. Çalışmamız, yukarıda saydığımız araştırma eserleri, diğer tetkik eserler ve arşiv belgelerinden faydalanarak hazırlanmıştır.

²⁸ Ahmet ŞİMŞİRGİL: Osmanlı Taşra Teşkilâtı'nda Tokat (1455-1574), Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul 1990).

²⁹ Fatma ÜSTEK: Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları (H: 984/M 1576), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara 1985).

BİRİNCİ BÖLÜM

VAKIF KURUCULARI AÇISINDAN 17-18.YÜZYIL TOKAT VAKIFLARI VE VAKIF KATEGORİLERİ

A- SOSYAL STATÜLERİ AÇISINDAN VAKIF KURUCULARI

Osmanlı yönetim anlayışına göre; adalet, şariat, servet, hükümlanlık ve halk, devlet ve toplum yapısının temel dayanaklarıdır. Bunlardan birinin yok olması, devlet ve toplumun çökmesi yok olması demektir.

Osmanlılarda adaletle yönetilen bir toplumda, huzur ve güvenin olacağı, reayanın da çalışarak bol kazanç ve ürün elde edeceği; neticede devletin vergilerini rahatça alacağı, Padişahın da daha çok asker besleyerek güçlü bir devlete sahip olacağı düşüncesi vardır.¹

Osmanlı toplumu, barış ve düzenin temeli olan iki sınıfa ayrılmıştır: Biri, Padişah tarafından kendilerine dini ve idarî yetkiler verilen, vergiden muaf olan yönetenler (askeri sınıf-devlet erkânı) diğeri ise vergi veren, idarî işlere katılmayan, yönetilenler (reaya) sınıfı idi.²

Elimizdeki vakfiyeler çerçevesinde, devlet erkânı ve reayanın kurduğu vakıfları ayrı ayrı inceleyeceğiz.

¹ Nazif ÖZTÜRK: "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları" Osmanlı 5, (Ankara: 1999), 34.

² Yusuf HALAÇOĞLU: "Osmanlılarda...", a.g.e, 101-102.

1- Devlet Erkânı Tarafından Kurulan Vakıflar

Osmanlı yönetici sınıfı (askeri sınıf); saray halkı, seyfiyye, ilmiye ve kalemiye sınıfları olarak dört gruptan oluşmaktaydı.³ Vergiden muaf olan devlet erkânı (askeri sınıf) yaptığı hizmetler karşılığında devletten maaş alıyor veya sınırları belirli bir yerdeki reayanın devlete ödemekle yükümlü olduğu vergilerin bir kısmını veya tamamını tasarruf ediyordu. Devlet erkânının görevi, İslâm şeriat, ve örften oluşan Osmanlı hukukunun uygulanmasını sağlamak ve ülkede adaleti temin etmektir.⁴

Ehl-i Örf (seyfiyye) Padişah buyruklarını uygulamakla, ehl-i şer' (ilmiye); dinî, adlî ve eğitim işlerini, ehl-i kalem (kalemiye); ise Osmanlı devletindeki bürokratik işleri gerçekleştirmekle yükümlüydüler.

Osmanlı yönetiminin merkezi olan Divan-ı Hümayun'da kubbealtı vezirleri, yeniçeri ağası ve kaptanpaşa seyfiyyeyi; Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ilmiye'yi; defterdar ve nişancı kalemiyeyi temsil etmekteydi.

17-18.yüzyıla ait incelediğimiz Tokat ve kazalarına ait vakfiyelerde vâkıfların 19'u (%51.35) devlet erkânına; 18'i (%48.64) reaya mensuptur.

³ Nejat GÖYÜNÇ: "Vakıf Tesisinde Devletin Katkısı" Osmanlı Araştırmaları II (İstanbul, 1991), 124.

⁴ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri (1700-1800), Osmanlı Araştırmaları III (İstanbul, 1982), 151.

a- Selâtin Vakıfları

17-18.yy.larda Tokat'ta padişahlar tarafından kurulan vakıf kayıtlarına rastlanmamıştır.

b- Ehl-i Örf (Seyfiyye) Vakıfları

Osmanlılarda padişahın otoritesini sağlamak ve buyruklarına göre devleti yönetmekle görevli bu idareci sınıfa ehl-i seyf (kılıç kullanmakta kabiliyetli kişiler) ve ehl-i örf (toplumun gelenek ve göreneklerine uyan kişiler) isimleri verilmiştir. Bu sınıfa; sadrazam, vezirler, beylerbeyi, sancakbeyi, kapıkulu askerleri, tımarlı sipahiler dahildir.⁵

Elimizdeki vakfiyeler göre Tokat'ta tesis edilen 37 vakfın 9'u (%24.3) ehl-i örf sınıfına mensuptur: a-Degâh Ali müteferrikalarından Kethüda Behram Ağa; H.1022 (M. 1614) te Zile'de medrese, cami, tilavet, ailevi ve sosyal yardım vakıflarında bulunmuştur.

b-Ümera-yı Kiram'ın emiri, mirmiran Hacı Seyyid Ali Paşa H.1022 (M.1614) tarihli vakfiyesinde tilavet ve cami vakfında bulunmuştur.

c-Dergah-ı Ali Silahdarı Osman Bey, H. 1041 (M.1631) tarihinde cami, çeşme , tilavet ve mektep vakıfları yapmıştır.

ç- Şam Valisi Filibe'li Mustafa Paşa, H.1072 (M.1662) tarihinde tilavet, cami ve Medine-i Münevvere vakfında bulunmuştur.

⁵ Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi , a.g.e., 450.

d- Niksar, Helekan Mahallesi sakinlerinden, Dergah-ı Ali gediklerinden Zaim Osman Ağa H. 1153 (M.1740)'te çeşme vakfı yapmıştır.

e-Tokat, Kafirni nahiyesi, Almus karyesi'inde fahrü'l-akran İdris Çavuş H. 1160 (M.1747)'ta cami, sosyal yardım, çeşme ve köprü vakıflarında bulunmuştur.

f- Sivas valisi Zaralızade Mehmed Paşa, H. 1163 (M.1749)'ta Haremeyn-i Şerifeyn vakfında bulunmuştur.

g- Zile, Alacamescid mahallesi sakinlerinden, Dergah-ı Ali gediklilerinden Hacı Hüseyin Ağa H. 1179 (M.1765) tarihinde mekteb-i şerif vakfında bulunmuştur.

h- Şıkk-ı evvel defterdarı Atıf Mustafa Efendi, H. 1153 (M.1740)'te vakıfta bulunmuştur. Kendisi 1737-1742 yılları arasında üç defa defterdarlığa getirilmiştir.⁶ Tokat'ta bulunan boyahanesini 1002 kuruşa esnafa kiralamış ve İstanbul'da kendi adını taşıyan kütüphanesine vakfetmiştir.⁷

c-Ehl-i Şer' (İlmiye) Vakıfları

Medreselerde eğitim öğretim görerek, adlî, dinî ve eğitim öğretim işlerini yürüten sınıfa ilmiye sınıfı denilmektedir. İlmiye sınıfına, medreselerde yetişen müderris, kadı, müftü, imam yanında, Hz. Peygamberin soyundan gelen seyyid ve şerifler, nakibü'l-eşraflar ve ahi reisleri de dahildir. İlmiye sınıfına

⁶ İsmail Hami DANİŞMEND, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, V (İstanbul, Türkiye Yayınları, 1971), 290.

⁷ Mehmet GENÇ, "17-19. Yüzyıllarda...", a.g.m, 157.

mensup kişiler vakfiyelerde molla, mevlana, şeyh, kadı, imam, müderris olarak anılmaktadır.

Tokat vakıflarında; vâkıflardan 10'u (%27.02) ilmiye sınıfına mensuptur.

a-Kaim-i makam müderris es-seyyid Mehmed Efendi, H.1023 (M.1614) tarihli vakfiyesinde tilavet, cami, medrese, mescid ve çeşme vakfında bulunmuştur.

b-Açıkbaş Mustafa Dede'nin zaviyesinden Derviş İbrahim, H. 1071 (M.1660)'de zaviye ve sosyal yardım vakfı yapmıştır.

c-Tokat, Yaşmeydan mahallesi sakinlerinden Es-seyyid Abdurrahman Efendi, H. 1112 (M.1700)'de tilavet, cami, mescid, ailevi ve sosyal yardım vakfında bulunmuştur.

d-Müderris Şeyh Mehmed Efendi H. 1115 (M.1703)'te mevlevihane vakfında bulunmuştur.

e-Tokat müftüsü Veliyüddin Efendi, H.1161 (M.1748) tarihli vakfiyesinde, mescid ve sosyal yardım vakfı yapmıştır.

f- Tokat, Soğukpınar mahallesi sakinlerinden es-Seyyid Abdullah Efendi, H. 1170 (M.1757)'de cami, zaviye, Medine-i Münevvere, ailevi ve sosyal yardım vakfında bulunmuştur.

g-Zile, Nakkaş mahallesi sakinlerinden es-seyyid Osman Efendi H.1177 (M.1763)'de tilavet ve medrese vakfı yapmıştır.

h-H. 1188 (M.1775)'de Tokat, Debbağhane-i Atik mahallesi sakinlerinden es-seyyid Hacı Ahmed Ağa, medrese, mescid ve aile vakfında bulunmuştur.

İ- Tokat, Yaşmeydan mahallesi sakinlerinden Sarı Müftü H. 1189 (M.1776) tarihli vakfiyesinde medrese vakfı yapmıştır.

i-Turhal'da Nakşibendi Tarikatı şeyhi olan Şeyh Hacı Mustafa H.1194 (M.1780)'de cami, medrese ve Haremeyn-i Şerifeyn vakfında bulunmuştur.

ç-Ehl-i Kalem (Kalemiye sınıfı) Vakıfları

Tokat'ta 17. Ve 18. Yüzyıllara ait incelediğimiz 37 vakfiyede kalemiyeye mensup herhangi bir vâkıf bulunmamaktadır.

2- Reaya Tarafından Kurulan Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde devlet erkanı dışında kalan, geçimini tarım, hayvancılık ve çeşitli ziraat faaliyetleri ve ticaretle temin eden, yönetime katılmayan ancak devlete vergi vermekle yükümlü olan sınıf, reayayı meydana getirir.⁸

Reaya, raiyyet⁹ kelimesinin çoğuludur.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatı eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar subaşılıklara bölünürdü. Her bir subaşılığa bağlı küçük yerleşim birimlerinde sipahiler bulunurdu. 16. Yüzyıl sonlarında Osmanlı Devletinde 30'dan fazla eyâlet ve 300'ün üzerinde sancak toprağı tımar sistemine bağlı idi. Yerleşim merkezleri ve çevresindeki ev, dükkân, bağ ve bahçeler, eski Müslüman devletlerinden alınmış olan tarım arazileri mirî kabul edilip, çıplak mülkiyetleri devlete ait sayılmıştır. Gelirlerine göre

⁸ Halil İNALCIK, "Osmanlı'larda Raiyyet Rüsumu", Belleten 32, (1952), 92.

⁹ Raiyyet, bir hükümdarın gözetimi ve sorumluluğı altında bulunan halk.

¹⁰ Nazif ÖZTÜRK, "Sosyal Siyaset...", a.g.e., 35.

mirî topraklar has, zeamet ve tımar olarak ayrılıp, yönetici sınıfın tasarrufuna ve reayanın ekip biçmesine bırakılmıştır.¹¹

İncelediğimiz vakfiyelere göre 17-18.yy'larda Tokat'ta kurulan vakıfların 18'i (% 48, 64) reaya tarafından kurulmuştur.

a- Niksar'da hacı Veli Çavuş H. 1036 (M. 1627) da tilâvet vakfında bulunmuştur.

b- Tokat, Kabili Mehmet Paşa Mahallesi Sakinlerinden Hacı Ayşe Hatun H. 1067 (M. 1656) tarihinde ailevi vakıfta bulunmuştur.

c-Tokat'ta Şerife Ümmühan Hatun H. 1068 (M: 1658)de tilâvet vakfından ve yarı hayrî, yarı ailevi vakıfta bulunmuştur.

d- Niksar'da H. 1082 (M. 1671) tarihli vakfiyesinde Halil Efendi tilâvet, muallimhane, ailevi vakıf ve cami vakfında bulunmuştur.

e- Tokat'ta H. 1085(M.1675) tarihinde Süleyman Ağa, tilâvet ve mescid vakfı yaptırmıştır.

f- H. 1090 (M. 1680) tarihinde Kürd Ağa, tilâvet, çeşme ve Medine-i Münevvere vakfında bulunmuştur.

g- Tokat, Kaybi mahallesi sakinlerinden Elaldı oğlu Abdullah, H. 1103 (M.1692) tarihinde ailevi vakıfta bulunmuştur.

h- Zile, Tutlupınar mahallesi sakini İbrahim Ağa, H.1104 (M. 1692) tarihli vakfiyesinde tilâvet ailevi vakıf ve Medine-i Münevvere vakfında bulunmuştur.

¹¹ Fuat KÖPRÜLÜ: İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi. (İstanbul: Ötüken Yayın Evi, 1983), 361.

l- Tokat, Soğukpınar mahallesi sakinlerinden Ümmühan Hatun, H. 1116 (M. 1704) da cami vakfında bulunmuştur.

i- Tokat'ta Yazıcık mahallesi sakinlerinden Hatice Hatun H.1120 (M. 1708) tarihinde medrese vakfı yapmıştır.

j- Tokat'ta Hamza Bey'e ait Kadı Hanı H. 1126 (M. 1714)'da tamir ettirilmiştir. Hamza Bey'in askeri sınıfa mensup olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

k- Tokat'ta Mustafa Ağa H. 1126 (M. 1714)'da Medine-i Münevvere vakfında ve ailevi vakıfta bulunmuştur.

l- Tokat, Hoca Ahmet Mahallesi sakinlerinden Hamdi Efendi, H. 1138 (M. 1725)'de ailevi vakıfta bulunmuştur.

m-Niksarda Hatice Hatun H.1153(M.1740) tarihinde cami vakfı ve ailevi vakıfta bulunmuştur.

n- Niksar'da müftü Veliyyüddin Efendi'nin zevcesi Saliha Hatun, mescid ve sosyal yardım vakfında bulunmuştur.

o- Tokat'ta Sungurzade hacı Mehmet Ağa H. 1165 (M. 1751) tarihinde medrese çeşme ve ailevi vakıfta bulunmuştur.

ö- Tokat, Yaşmeydan mahallesi sakinlerinden Abdi Ağa, H. 1186 (M. 1772) tarihinde tilâvet vakfında bulunmuştur.

p- Tokat, sofiler mahallesi sakinlerinden Mustafa Ağa H. 1196 (M.1781) tarihinde medrese vakfında bulunmuştur.

Vâkıflarına göre Tokat vakıflarını, bir tablo ile açıklayabiliriz.

Vâkıflar	Sayısı	Genele Yüzdesi
Selâtin vakfı	–	–
Seyfiyye	9	% 24,32
İlmiye	10	%27, 02
Kalemiye	–	–
Reaya	18	%48,64
Toplam	37	% 100

TABLO1.1: Vâkıflarına Göre Tokat Vakıfları

Tabloda da görüldüğü gibi 17-18.yüzyıllarda incelediğimiz 37 vakfiyede selâtin vakfı ve kalemiye sınıfı tarafından yapılan vakıflara rastlanmamıştır. Seyfiyye sınıfı 9 (% 24) ilmiye sınıfı mensupları 10 (% 27) ve reaya 18 vakıf (%48) kurmuştur. Devlet erkânı ve reayanın kurduğu vakıf sayısı arasında bariz bir fark bulunmamaktadır.

Devlet erkânı ve reayanın kurduğu vakıfları, vakıf kategorileri açısından, bir tablo ile açıklayabiliriz.

Vâkıflar	Hayri Vakıf		Yarı Hayrî Vakıf		Ailevi Vakıf	
	Sayısı	% si	Sayısı	% si	Sayısı	% si
Devlet Erkanı	15	40.54	4	10.81	-	-
Reaya	8	21.62	6	16.21	3	8.1

TABLO 1.2: Vakıf Kategorilerine Göre Devlet Erkânı ve Reayanın Kurduğu Vakıflar

Görüldüğü gibi reayanın kurduğu hayrî vakıflar devlet erkânının kurduğu hayrî vakıfların neredeyse yarısına eşittir. Aynı şekilde askerî sınıf hiç aile vakfı kurmazken reaya 3 ailevi vakıf kurmuş; ve yarı hayrî- yarı ailevî vakıflarda reaya devlet erkânına (askerilere) göre daha fazla yarı hayrî- yarı ailevî vâkıf kurmuştur. Bu durum halkın hayır işlemek maksadı yanında ailelerine de gelir bırakma gayretinde olduğunu göstermektedir.

B- CİNSİYETLERİNE GÖRE VAKIF KURUCULARI

Vakıfların temel amacı, toplumun ihtiyaçları karşılamaktır. Osmanlı toplumundaki her ferd; erkek olsun, kadın olsun, vakıflar yoluyla pek çok ihtiyacını karşılıyor, vakıf hizmetlerinden faydalanıyordu.

Osmanlı devletinde kişisel tasarruflarını vakıf kurarak toplum hizmetine adayan vâkıflar arasında kadınlar da bulunmaktadır. Bilindiği gibi, İslâm hukukunda, miras paylaşımında erkeğin hissesi iki, kadınıniki birdir. Osmanlı vâkıf kurucuları ise ailevî (zürri) vakıflar yoluyla kız-erkek bütün çocuklarına eşit miras hakkı sağlamışlardır.¹²

17-18.yy'a ait ,incelediğimiz 37 vakfiyenin 11'inde (%29,72) vâkıflar, vakıflarından kız ve erkek çocuklarına eşit bir şekilde(ales-saviyye) miras bırakmışlardır. Böylece, kız çocuklarına nesilleri kesilinceye kadar, düzenli gelir temin etmişlerdir. Bununla birlikte bazı vâkıflar da, kızlarını mirastan yoksun bırakmak için ailevi ve yarı- ailevi vakıflar kurmuşlardır. Elimizde örneği bulunan çocuklarına ve onların evlad-ı evlad-ı evladlarına bırakmışlar; kızlarını mirastan men etmişlerdir.

Vâkıflar cinsiyetlerine göre incelediğimizde önümüze şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Vâkıflar	Sayısı	Oranı(genele %si)
Erkekler	31	% 83,79
Kadınlar	6	%16,21
Toplam	37	% 100

TABLO1.3: Tokat'ta 17-18.Yy'da Tesis Edilmiş Vakıflarda Vâkıfların Cinsiyet Durumu.

İncelediğimiz vakfiyelere göre, 17-18.yy-larda Tokat'taki vakıf kurucularının büyük bir çoğunluğunu erkek vâkıflar oluşturmaktadır. 37 vâkıftan sadece 6'sı kadındır. Kadın vakıf kurucularının % 16 olması Osmanlı toplumunda erkeğin söz sahibi olduğunu, dolayısıyla ataerkil aile düzeninin hakim olduğunu göstermektedir. Altı kadın vâkıfenin vakfiyelerini incelediğimizde hepsinin de reayadan olduğunu görüyoruz. Hatice Hatun, Ayşe Hatun ve Saliha Hatun, aile vakfı kurarken; Şerife Hatun, Ümmühan Hatun ve Hatice Hatun hayri vakıflar kurmuşlardır. Bu durum, kadın vâkıfelerin, bir yandan ailelerini gözetirken, bir yandan da toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeye çalıştıklarını göstermektedir. Vâkıfelerin, vakfettikleri mallar, ev, dükkan, bağ ve bahçedir.

C- VAKIF KATEGORİLERİ

Vakıf kategorileri genellikle iki ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci kategori, doğrudan doğruya hayrî eser ve gayelere tahsis edilen vakıflar, (hayrî vakıflar) ikinci kategori dini ve hayrî eserlere tahsis edilmiş olmasına rağmen, özellikle vâkıfa ve

¹² Hasan YÜKSEL: "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın", Osmanlı V, 49-50.

vâkîfın soyundan gelenlerin istifadesine bırakılan vakıflardır. (Aile vakıfları) Bunların dışında bir de hem hayrî, hem ailevi vakıflar vardır.¹³

Osmanlı yönetim anlayışına göre, devletin görevi adaleti reayanın can ve mal güvenliğini sağlamaktır. Bunların dışındaki eğitim, kültür, sağlık gibi hizmetler, sivil toplum kuruluşları tarafından yapılıyordu.¹⁴

İnsanları vakıf yapmaya sevk eden başlıca sebep, ölümden sonrada Allah'ın rızasını kazanmış bir kul olarak anılmak; dolayısıyla amel defterinin kapanmamasını sağlamaktır. Bunu yanında mallarını nesiller boyu, satılmaktan, bölünmekten korumak amacıyla da vakıflar kurulmuştur.¹⁵ İnsanlar, güçleri yettiğinde ya bir hayır eseri yaptırmış, ya da bir camiye, mescidi, çeşmeyi tamir ettirmişlerdir. Bu da Osmanlı toplumunda, toplumsal sorumluluğun fazla olduğunun bir işaretidir.

Tokat'ta 17-18.yy'daki vakıf kategorilerini bir tablo ile açıklayalım:

¹³ Bahaeddin YEDİİLDİZ: "Müessese- Toplum...", a.g.m, 29.

¹⁴ Nazif ÖZTÜRK: "Sosyal Siyaset...", a.g.m 35.

¹⁵ Uygur TAZEYAY: "Osmanlıların Kuruluş Dönemi Vakıf Türlerinden, Ailevi ve Yarı- Ailevi Vakıflar" V.D., (4. Vakıf Haftası, 1987), 25.

Vakıflar	Sayısı	Oranı (Genel % si)
Hayrî Vakıflar	6	% 16,22
Yarı Hayrî-Yarı ailevi vakıflar	26	% 70,27
Ailevî Vakıflar	5	%13,51
Toplam	37	% 100

TABLO 1.4: Tokat'ta 17-18.Yy'daki Vakıf Kategorileri

Tokat'ta 17-18.yy'daki vakıf kategorileri tablosunda görüldüğü gibi doğrudan doğruya insanların yararına sunulmuş ve hiçbir menfaat gözetilmeksizin kurulan vakıf sayısı 6'dır. (% 16) Araştırmamıza göre, Hacı Seyyid Ali Paşa, Derviş İbrahim, Sivas valisi Zaralızade Mehmet Paşa, Mustafa Paşa, Ümmühan Hatun ve Süleyman Ağa hayrî vakıflar kurmuşlardır.

Bu vâkıflardan Hacı Seyyid Ali Paşa ve Sivas Valisi Zaralızade Mehmet Paşanın diğerlerine nazaran daha zengin ve meşhur oldukları tespit edilmiştir. Diğer vâkıfların ise (Süleyman Ağa, Ümmühan Hatun, Mustafa Paşa ve Derviş İbrahim) vakıflarının tevliyetini mütevellîye bırakmaları, kendilerinden sonra mallarına sahip olacak bir yakınları olmadığını düşündürmektedir.

Tabloda da görüldüğü gibi, yarı hayrî- yarı ailevî vakıf sayısı 26'dır (%70) Yüzdesi en fazla olan bu tip vakıflarda kişiler, herhangi bir hayır eseri (cami, mektep, çeşme v.s.) yaptırarak bu kuruluşlar için menkul ve gayrimenkul vakfetmişler; bu vakıfların idaresini kendilerine ve sülâlelerine bırakmışlardır. Ayrıca vakfın gelir fazlasının da vâkıfın aile fertleri arasında paylaşılması sağlanmıştır. Hatta bazı vakıflarda, vâkıflar, vakfın mütevellîliğini kendi üzerlerine alarak, vakıflardaki önemli görevleri çocuklarına

ve yakın akrabalarına bırakmıştır. Böylece nesiller boyunca aile fertlerine düzenli ve sağlam bir gelir sağlanmış oluyordu.

Yarı ailevî vakıflarda aile menfaatleri gözetilmiş, vakıflar, döner sermaye gibi işleyerek hem müessesenin çalışmasını hem aile fertlerine gelir sağlanmasını, hem de halka hizmeti gerçekleştirmişlerdir.¹⁶

Osmanlı devletinin son zamanlarında ailevi ve yarı ailevi vakıfların artmış olması vâkıfların evlatlarına gelecekte gelir bırakma garantisi, geleceklerini teminat altına alma düşüncesi içersinde olduklarını düşündürmektedir.¹⁷ Elimizdeki 37 vakfiyeden 26'sının yarı ailevî olması, ailevi bağlantılı vakıf sayısının fazlalılığına dikkat çekmektedir.

Ailevi vakıf, aile mirasının muhafazasını sağlarken yarı-ailevî vakıflar ile de hem vâkıfın kendisi, hem de yakınları pek çok avantaja sahip oluyordu. Yarı- ailevî vakıflar ile Mirî araziler, mülk haline dönüştürülebiliyor; vakfa gelir sağlamak maksadıyla padişaha başvuranlar, mirî arazilerin çıplak mülkiyetlerini alabiliyorlardı. Hatta padişahlar da, kendi vakıfları için hazineye ait toprakları mülk edinebiliyorlardı. Böylece vâkıflar, toprakları mülkiyetlerine geçirerek, kurdukları tesislere düzenli gelir kaynağı sağlıyorlardı. Ama çoğu vakıf kurucusu, vakfiyelerinde bu gelirin büyük bir kısmını, aile ve yakınları lehine döndürecek hükümler koyuyorlardı. Ya mütevelliliği ya da vakıfta farklı bir görevi kendi üzerlerine alıyorlardı. Ya kurdukları medresede müderris ya da tekkelerinde şeyh oluyorlardı. Vakıflarının diğer görevlerini de çocuklarına ve yakınlarına emanet ediyorlar; bu görevler babadan oğulla geçiyor, dolayısıyla

¹⁶ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Müessese- Toplum...", a.g.m., 29.

¹⁷ Enis ÖKSÜZ: "Sosyal Gelişim...", V.D. II, 171.

vakıf geliri de hizmetleri karşılığı aileden görevli kişilere ücret olarak ödeniyordu. Böylece vâkıflar nesiller boyunca ailelerine düzenli gelir sağlamış oluyorlardı.¹⁸

Vâkıflar, mülklerini vakfa dönüştürürken, vakıflarının gelirlerini istedikleri gibi düzenleyebildikleri için aile menfaatlerini de koruyabilmişlerdir. Bu şekilde vakıflarını hem hukuki, hem de siyasi yönden koruyorlar, hem de aile mülkünün parçalanmasını önüyorlardı. Aile üyeleri mülkü değil, ondan elde edilen gelirleri paylaşıyorlardı.¹⁹ Bu paylaşım vâkıfın koyduğu şartlara göre olmaktadır. Vakfiyelerimizden elde ettiğimiz bilgilere göre diğer İslâm ülkelerinin aksine, 17-18.yy'da Tokat'ta, vakfının tevliyetini erkek çocuklarına bırakan 13, erkek ve kız çocukları arasında paylaştıran 11 vâkıf vardır. Buna göre elimizdeki 37 vakfiyeden %29'u kız ve erkek çocuklarına %35'i erkek çocuklarına % 18'i (7 kişi) mütevelliyeye idareyi bırakmıştır. Erkek çocuklarına bırakılan vakfın idaresi ve gelir fazlalığı, ataerkil toplum özelliğinin o devirde de sürdüğünü, anne baba için erkek evlâda duyulan güveni göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanında %29'unun kız ve erkek çocukları arasında geliri paylaşması, kızların da erkekler gibi mirastan pay aldıklarını göstermektedir.

Meselâ, H. 1170 (M. 1757) tarihli vakfiyede, Abdullah Efendi, vakfettiği bütün ev, bağ, bahçe ve dükkanlara kendisinin; kendisinden sonra kayınvalidesinin, eşinin, ardından köle ve cariyelerinin mutasarrıf olmasını hükme bağlamıştır. Hiçbir görevleri olmamasına rağmen, vâkıfın aile üyeleri ve ailesi

¹⁸ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf Müessesesinin..", a.g.m, 9.

¹⁹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "18. Asırda Türk Vakıf Teşkilâtı", Tarih Enstitüsü Dergisi 12 (İstanbul, 1982), 174-175.

dışında değer verdiği kişiler, vakıf malları üzerinde tasarruf hakkı elde etmişlerdir.

Genellikle vakıfların geliri, masraflarının çok üzerinde olduğu için artan gelir (zeva'id), vâkıfların nesillerinden gelen kişiler arasında taksim ediliyordu. İncelediğimiz vakfiyelerde gelir fazlasını; vâkıfa, ailesine, mütevellîye, fukaraya, zaviyelerde gelen gidenlerin ihtiyaçlarına, evladlar arasında paylaştırılmasına dair hükümler yer almaktadır. Ya da fazlası vakfın aslına ilave edilip, yeni gayrimenkuller alınmakta, vakıf binaları tamir edilmekte, Medine-i Münevvere fukarasına gönderilmekteydi.

Vakıf müessesesi ile aile mirası, nesilden nesile aktararak bölünmeden muhafaza ediliyor ve dokunulmazlığı sağlanıyordu. Aynı zamanda babadan oğula geçen görevler ihdas edilip hem maddi hem manevi saygınlık sağlanıyordu.²⁰

Bazı araştırmacılara göre; ailevi vakıflarda (zürri vakıf) malların bir kısmı veya tamamını, ebedi olarak kendi sağlığında bir hayır ve ibadet işine terk eden vâkıf, asıl amacı sürekli sadaka, ibadet ve sırf Allah'a yaklaşmak maksatlarından uzaklaşmakta, vakıf gelirlerini evlad ve ailesine tahsis etmektedir. Hayır şartı bu tip vakıflarda sembolik olmakla ve ancak nesebin yok olması ile ortaya çıkmaktadır.²¹ Bir aile vakfında bir mülk vakıflaştırıldıktan sonra, aile bireyleri ve

²⁰ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf Müessesesinin...", a.g.m, 10.

²¹ Nazif ÖZTÜRK: Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, (Ankara: V.G.M.Y, 1983), 84.

mirasçılar tarafından vakıf olmaktan çıkarılamıyor, aile mülkünün muhafazası temin ediliyordu.²²

Mısır'da ailevi vakıflar hakkında eleştirilerde bulunan hukukçular, vâkıfın bazı mirasçılarına vakıf yoluyla gelir ve mal tahsis etmesi ve bazı mirasçılarını bu haklardan mahrum bırakmalarının Kur'an ve sünnete aykırı olduğunu savunarak, ailevi vakıfların ilgasını savunmuşlardır. Bu fetvalara dayanan Kavalalı Mehmet Ali Paşa da, sadece ailevi değil; hayrî vakıfları da ilga etmek amacıyla 1846'da bir ferman yayınlanmış ama bu fermanla vakıf müessesesi ortadan kalkar bir hale gelince, ferman üzerinde bazı düzenlemeler yapmıştır.²³

Osmanlı devletinde ailevi vakıfların caiz görüldüğü fakat Mısır'daki fikri akımlardan etkilendiği görülmektedir.

Ailevi vakıfların lehine düşünenler ise, insanların vakıf olmaksızın da bağış yoluyla dilediği gibi mallarını tasarruf edebildiğini, sonuçta vakıf yoluyla hayır maksadı güdüldüğünü belirtmektedirler.²⁴ Aynı zamanda Hz. Muhammed'in "Fakire sadaka sadakadır, yakın akrabaya sadaka ise hem sadaka hem siladır." Hadisi bu görüşün savunulmasında kullanılmıştır.²⁵

Gerçekten de insanın yakınlarına yaptığı yardım, daha hayırlı ve sevaptır. Eğer vâkıf, ailevi vakıf yoluyla yakın akrabalarının ihtiyaçlarını temin etmeyi amaçlamakta ise o vakfın

²² Ömer Lütfi BARKAN-E. Hakkı AYVERDİ: İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri (İstanbul, 1970), 20.

²³ Ahmet AKGÜNDÜZ: "İslâm Hukuk...", a.g.e, 201.

²⁴ Şakir BERKİ: "Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakfı Teşvik", V.D. V (Ankara, 1945), 19.

²⁵ Neşet ÇAĞATAY: "İslâm'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi", V.D. II, 20.

geçerliliği kabul edilmekte, ama bazı mirasçılarını mirastan mahrum etme amacı güdüyorsa caiz bulunmamaktadır. İmam Malik, kız çocuklarının mirastan tamamen mahrum bırakıldığı ailevi vakıfları geçersiz saymıştır. Osmanlı tatbikatında ise Hanefî mezhebinin görüşü tercih edilerek, ailevi vakıf caiz görülmüştür.²⁶

1921 yılında İstanbul'da vakıflar üzerine araştırma yapan Amerikan heyetinin ailevi vakıflar ile ilgili bilgi istemesi üzerine Evkaf Nezâreti bir rapor hazırlayarak, aile vakıflarının vâkıflar tarafından mal ve mülklerini müsadereeden korumak maksadıyla kurulduğunu bildirmişlerdir. Bu bilgiler, H. Baki Kunter tarafından eleştirilmiş; böyle bir müessesenin varlığının yalnız bu amaç doğrultusunda kurulmuş olduğunu düşünmenin yanlışları belirtilmiştir. Bu şekilde düşünerek, mallarını müsadereeden kurtarmak isteyen kişilerin olabileceği, ancak bunun genelleştirilerek tüm ailevi vakıfların bu hüküm çerçevesinde değerlendirilmenin yanlışlığı belirtilmiştir.²⁷

²⁶ Ahmet AKGÜNDÜZ: "İslâm Hukuku ve ...", a.g.e, 202.

²⁷ H. Bâki KUNTER: "Türk Vakıfları...", a.g.m, 8.

İKİNCİ BÖLÜM

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE VAKIFLAR

A-EĞİTİM-ÖĞRETİM HİZMETLERİNE YÖNELİK VAKIFLAR

1- Medreseler

Arapça “derese” kökünden gelen medrese kelimesi İslâm ülkelerinde gelenekçi yöntemlerle yürütülen öğretim kurumu anlamında kullanılmıştır.¹ Diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi, Osmanlılarda da yüksek düzeyde eğitim öğretim gerçekleştirmek maksadıyla medreseler kurulmuştur.²

Osmanlılarda ilk medrese bir kilisenin camiye, bir manastırın medreseye çevrilmesi ile, 1330’da Orhan Bey tarafından İznik’te yaptırılmıştır ve ilk müderris olarak Şerefüddin Davud-i Kayserî tayin edilmiştir. Medreseye Orhan Bey tarafından Kozluca Köyü ve çevresi ile birlikte İznik’teki evler vakıf olarak bağlanmıştır.³ Daha sonraları yaptırılan medreseler, sadece şehir merkezlerinde değil, Anadolu’nun en küçük yerleşim birimlerinde bile görülmekte ve bunların işleyişleri, yaptıran kişilerin tespit ettiği vakıflarla sağlanmaktadır.⁴

¹ Yekta DEMİRALP: Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999), 3.

² Ahmet ŞİMŞİRGİL: “XVI. Yüzyılda Tokat Medreseleri” Ege Üniversitesi, Tarih İncelemeleri Dergisi, VII (İzmir, 1992), 227.

³ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: İlimiye Teşkilâtı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 1.

⁴ Yekta DEMİRALP: a.g.e, 1.

İlk devir Osmanlı Medrese Müderrisleri, Selçuklularda olduğu gibi Hanefî fıkhi üzerine ders verirler ve vazifeleri karşılığı vakıf gelirlerinden karşılanan maaşlarını alırlardı. Eğitimin parasız olduğu medreselerde, öğrencilerin beslenme ve barınma masrafları karşılanır, harçlıkları verilir, müid, imam, müezzin, ferraş, bevvab gibi diğer görevlilerin maaşları da vakıflar yoluyla karşılanırdı.⁵

Osmanlı medreselerinde eğitim dili Türkçe olup, dersler Türkçe anlatılmaktaydı. Dini eserler ve Arapça olan derslerin daha iyi anlaşılması için Arapça'dan da yararlanılmaktaydı. Medresede eğitime başlayan bir öğrenci, derslerinde başarılı olmak şartıyla; Haşiye-i Tecrid, Miftâh, Kırklı, Hâric ve Dâhil medreselerindeki eğitimini 3 yılda tamamlayarak, Sahn-ı Semân medresesine gidebilmekteydi.⁶

Medreselerde eğitime her sene 3 ay ara verilirdi. Burada eğitim gören öğrenciler, ülkenin çeşitli yerlerine giderek, bulundukları yerlerdeki camilerde, medresede öğrendikleri bilgileri halka yayıyorlardı. Böylece, halkın büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeseydi bile ortak bir kültür ve düşünce olmuş oluyordu.⁷

XVII. yy'dan itibaren diğer müesseseler gibi medreseler de bozulmaya başlamış; rüşvet ve hatırla müderris ve kadı ehli olmayan kimseler göreve getirilir olmuştur.⁸

⁵ Yekta DEMİRALP: a.g.e, 4.

⁶ Yekta DEMİRALP: a.g.e. 5-9.

⁷ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", T.K., 219 Yıl: XIX, 268.

⁸ Yusuf HALAÇOĞLU: Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 138.

Tokat'ta XI. yy sonlarından itibaren (Danişmendliler devri) medrese, cami, mescid, zaviye, imaret gibi müesseseler yavaş yavaş görülmeye başlamış ve bu faaliyetler Selçuklular ve Osmanlılar devirlerinde gelişerek sürmüştür.

Tokat ve ilçelerine ait elimizde vakfiyesi olan medrese ve mekteplerin sayısı 9'dur. Bunlardan 4'ü medrese 3'ü mektep, 2 tanesi de muallimhane vakfına aittir.

a- Yağıbasan Medresesi

Medresenin diğer adı Çukur Medresedir. Yağıbasan Medresesinin ilk kitabesi mevcut olmadığı için kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir.⁹ Ancak H. 984/M. 1576 tarihli evkaf defterinde bu medrese ile ilgili bilgi verilirken "Vakf-ı medrese-i Yağıbasan ki çukur Medrese demekle meşhurdur." ifadesi yer almaktadır. Buradan medresenin Danişmendli hükümdarları Nizameddin Yağıbasan H. (537-562/M. 1154-1164) tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰ Bu medrese Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin Keykavus zamanında, 1247'de tamir ettirilmiştir.¹¹

1939 yılındaki zelzelede kitabesi kırılmış, tonozlarında çökme ve kırılmalar meydana gelmiştir. Bugün harap vaziyettedir.¹²

⁹ Abdullah KURAN: Anadolu Medreseleri, I (Ankara, 1969), 15.

¹⁰ Ahmet ŞİMŞİRGİL: "XIV. yy'da ...", a.g.m, 228-229.

¹¹ Kemâl GÖDE: "XIV. yy'da Tokat/ Eretnalılar Hakimiyetinde Tokat", Türk Tarihi ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, (2-6 Temmuz 1986), 18.

¹² Ferit ACUNSAL: Gerçeklerin Diliyle Tokat (İstanbul: Tarih Basımevi), 87.

Medresenin Vakıfları:

H. 1023 (M. 1614) tarihli vakfiyesinde Mehmed Efendi, Soğukpınar mahallesinde* dedesinden kalma vakıf ev harap olduğu için, arsasına senelik 2300 akçe icare-i muaccele¹³ vererek 23 adet dükkanı inşa ve tamir ettirmiş ve bu dükkanları vakfetmiştir. Bu dükkanların kira gelirinin bir kısmı ile, Yağlıbasan Medresesi talebelerine her sene Hz. Peygamber ruhu için 10 batman¹⁴ pirinç alınarak, Ramazan-ı Şerifte adaletli bir şekilde dağıtılacaktır.¹⁵

H. 1189/M. 1775 tarihli vakfiyede de Yaşmeydan mahallesi* sakinlerinden Sarı Müftü adlı vâkıf, bir bahçesini vakfederek, Yağlıbasan Medresesindeki talebelere 36'şar kuruş tayin etmiştir.¹⁶

b- Haseki Ali Ağa Medresesi

H. 1188/M. 1774 tarihli vakfiyede Tokat Debbağhane-i Atik mahallesi* sakinlerinden Sinan Bey Oğlu Hacı Ahmed Ağa ve eşi, 1 ev, 1 bağ, 2 bahçe, 1 kürçü dükkanı, 1 haffaf (ayakkabıcı) dükkanı, 1 urgancı dükkanı, 1 bakkal dükkanı, 1 keçeci dükkanı, 1 berber dükkanı, 1 kebabçı dükkanı 1 manav, 1 kundakçı dükkanı, 1 kazancı dükkanı, 1 hallac dükkanı ve meşhur Sulu

* Soğukpınar Mahallesi: Bugünde aynı isimle mevcuttur.

¹³ İcare-i muaccele: İcare, ücret ve icare-i muaccele, peşin ödenen ücret demektir.

¹⁴ Batman: Genellikle 6 okka; günümüzde kullanılan 8 kilo kadardır.

¹⁵ V.G.M.A: Sivas Rabi Muhasebe Defteri (484), 334.

* Yaşmeydan Mahallesi: Bugün de aynı isimle mevcuttur.

¹⁶ V.G.M.A: Anadolu Başlar, 1228 (580), 364.

* Debbağhane-i Atik mahallesi: Bugün Eski Dabakhâne adı ile mevcuttur.

Han'ın kendilerine ait olan hissesini vakfetmişlerdir. Bu gayrimenkuller her sene mütevellî tarafından kiraya verilip, elde edilecek gelirle, önce dükkanlar, ev, bağ ve bahçenin gerekli tamirleri yaptırılacak, sonra da kalandan bir miktarı ile Haseki Ali Ağa'nın yine aynı mahallede yaptırıp, vakfettiği medresedeki öğrencilerin kaldığı her hücre için senede 2'şer vukiyye beziryağı alınıp verilecektir.¹⁷

Haseki Ali Ağa medresesi hakkında elimizde bulunan tek bilgi bu vakfiyede yer almaktadır.

c- Osman Efendi Medresesi

Tokat'ın Zile ilçesinde Nakkaş Mahallesi* sakinlerinden olan Esseyid Osman Efendi b. Abdülkerim, 10 aded hücre ve dershanesi olan bir medrese yaptırmıştır. Vakfiyesi H. 1177/M. 1763 tarihli olduğu için muhtemelen medrese bu tarihten önce yapılmıştır. Medreseye 1250 kuruş vakfetmiştir. 1250 kuruş, 10'u 11,5 hesabı ile arttırılacak, elde edilen gelirin 20 akçesi ile medresedeki alimlerden birisi müderris ve ders-i âm (camilerde veya başka yerlerde umumî dersler veren hoca) ¹⁸olacaktır. Ayrıca medresedeki talebelerin şem-i rûgen masrafları için her hücreye günlük 2'şer akçe verilecektir. H.1200/M. 1786 tarihli başka bir vakfiyesinde ise Osman Efendi, 400 kuruş daha vakfederek eski vakfına dahil ettirmiş ve müderrisin ücretini 40 akçeye çıkarmıştır.¹⁹

¹⁷ V.G.M.A: Defter No: 1751, 44.

* Nakkaş Mahallesi: Bugün Zile'de merkeze bağlı bir mahalledir.

¹⁸ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf İstılahları Lügatçesi", V.D. XXII (Ankara),56.

¹⁹ V.G.M.A: Haremeyn 7 (740), 113.

ç- Şeyh Hacı Mustafa Medresesi

Tokat'ın Turhal ilçesinde Nakşibendi Tarikatı Şeyhi olan Hacı Mustafa, H. 1194/M. 1780 tarihli vakfiyesinde; Turhal'da 1 değirmen, 1 hamam, 1 han, 2 dükkân, 2 bağ ve 1 bahçe vakfederek, yaptırdığı caminin yanındaki medresede tedris-i ulum-i nafia eden müderrislere, vazifeleri karşılığı olarak senede 20'şer keyl-i İstanbulî vakfetmiştir.

Medresenin H. 1194'ten tarihinden önce yapılmış olması gerekmektedir.²⁰

2- Mektepler

Selçuklular ve diğer İslam devletlerinde olduğu gibi, Osmanlılar da mekteb denilen okullarda, ilköğretim düzeyinde eğitimi devam ettirmişlerdir. Halk arasında bu mekteplere mahalle mektebi veya sıbyan mektebi deniyordu.²¹ Sıbyan mekteplerinin önemli bir kısmı vakıflar tarafından kurulup, ders veriliyordu. Genellikle tek katlı, tek odalı binalardı.²² Mekteplerde medreselerden yetişen muallimler yanında cami imamları da ders veriyordu. Bu okullarda okuma-yazma, aritmetik, Kur'an-ı Kerim ve din bilgisi dersleri okutuluyordu.²³

19.yy'da Osmanlı Devletinin birçok müessesesi gibi sıbyan mektepleri de işlevini yetirdiği için ıslah edilmeye çalışılmıştır.

²⁰ V.G.M.A: Defter No: 627, 346.

²¹ Yahya AKYÜZ: Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e), (İstanbul, 1994),72.

²² Bayram KODAMAN: Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, (İstanbul, 1980), 100.

²³ Yahya AKYÜZ: a.g.e, 73.

Cumhuriyet'in ilanından sonra modern ilkokulların açılması ile birlikte sıbyan mektepleri de tarihe karışmıştır.²⁴

Mekteplerin yapımı bakımı, öğretim görevlileri, kapıcı ve temizlikçi gibi görevli personelin tayini ve ücretlerinin ödenmesi, öğrencilerin elbise, kitap ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması gibi şartlara vakfiyelerde yer verilmiştir.²⁵

a- Güzelaşçı Mahallesi Mektebi

H. 1041/M-1631 tarihli vakfiyede Dergâh-ı Alî silahdarlarından olan Osman Bey Tokat Güzelaşçı Mahallesinde* bir mektep yaptırmıştır. 1ev, Bakkallar Çarşısında 2 dükkânını, Ekinciler Çarşısında 2 dükkânını, 1 terzi dükkânını, herbiri 3'er vukiyye bakırdan 100 siniyi; herbiri 8'er batman bakırdan 3 büyük kazanı, 1 küçük kazanı, 1 bakır helva kazanını ve 1000 Riyâl kuruşunu vakfetmiştir. Belirtilen ev, ve dükkanlar kiraya verilerek, elde edilen gelirin bir miktarı ile vâkının yaptırdığı mahalle mektebi mualliminin günlük 1 akçelik ücreti ödenecektir.²⁶

²⁴ Bayram KODAMAN: a.g.e, 100-123.

²⁵ Abdullah KURAN: Anadolu Medreseleri, I. (Ankara, 1969), 15.

* Güzelaşçı Mahallesi: Bugün bu isimde bir mahalle bulunmamaktadır.

²⁶ V.G.M.A: S.R.M.D, (484), 419.

b-Alacamescid Mahallesi Mektebi

Zile ilçesi Alacamescid Mahallesi* sakinlerinden, Dergâh-ı Alî gediklilerinden fahru'l akran karakulak'ı sâbık Hüseyin Ağa, mahalleye bir mektep yaptırarak bu mektepte muallim-i sıbyan olan kişiye vazifesi karşılığı olarak vakfettiği 1 attar ve mahzeni olan 2 dükkanın kirasını bağlamıştır. Ancak muallimin ücretini ödmeden önce dükkanlar ve mektebin (gerekli olursa) tamirâtı yapılacak, ondan sonra ücret ödenecektir.²⁷ H. 1179/M-1765 tarihli vakfiyesi bulunan mektebin muhtemelen bu tarihten önce yapıldığı düşünülmektedir.

c- Mustafa b. Nasuh Mektebi

Tokat, Sofiler mahallesinde Alacamescid Camii'nin kibleşi tarafından, mütevellinin izni ile iki katlı (alt kata bir dersane, üst katta 6 oda) bir mektep yaptıran Mustafa b. Nasuh, bu mektep için miktarı vakfiyesinde belirtilmeyen nakit para vakfetmiştir. Vakfiye H. 1196/M. 1781 tarihlidir. Vakfiye şartlarına göre, odalarda talebeler kalıp, taallüm-ü ilm-i şerif edecekler, tedris-i uluma kadir ulemadan bir kişi de ta'lim-i ilm-i şerif eyleyecektir.²⁸

* Alaca Mescid Mahallesi: Bugün aynı isimde bir mahalle bulunmamaktadır. Ancak Alaca Mescid bugünkü Rüstem Çelebi Mahallesinde bulunmaktadır.

²⁷ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 406.

3- Muallimhaneler

a- Behram Ağa Muallimhanesi

H. 1026/M. 1617 tarihli vakfiyesinde, Dergâh-ı Ali müteferrikâlarından Behram Kethüda b. Abdülmennân'ın, Zile'de Kuran-ı Kerim öğreten muallimler için bir muallimhane yaptırıp, vakfettiği kaydedilmiştir. Muallimlerin vazifeleri karşılığı ücretlerinin ödenmesi için; 140 kuruşa bir değirmen, 70 kuruşa bir bahçe, 70 kuruşa bir değirmen satın alarak vakfetmiştir. Bunların kirasından elde edilecek gelirle, muallime günlük 2 akçe, halifeye günlük 1 akçe ödenecektir.²⁹

b- Niksar Muallimhanesi

Niksar'da Halil Efendi b. Balih Çavuş bir muallimhane inşa ettirmiştir. Vakfiye H. 1082/M-1671 tarihlidir.

Muallimhanenin Vakıfları:

Niksar'da Ganise köyünün 3'te 4 hissesi

Yağma ve Yağan köylerinin malikânesinden³⁰ mülkü olan ½ hisseyi

İskefye kazasında, Tilmise Yüğü (?) denilen mezraanın malikanesinin tamamı

Niksar'da yeniden inşa ettirdiği hamam

²⁸ V.G.M.A: Defter No: 578, 17.

²⁹ V.G.M.A: Haremeyn 14 (747), 398.

³⁰ Mâlikane: Bir kimseye satmamak ve miras bırakmamak şartıyla gelirinden hayatı boyunca istifade edebileceği şekilde verilen beylik arazi.

1 değirmen ve 1 ev

Her sene mezra ve köylerin mahsulü alınacak, hamam, değirmen ve ev müzayede ile kiraya verilip geliri alınacak. Mullimhanede tecvide kâdir bir kişi sıbyanlara Kuran-ı Kerim öğretecek. Talebeler, hocalarından azat oldukça, Niksar'da yine Halil Efendinin yaptırdığı caminin önündeki merdivene çıkıp, dua edecekler ve sevabını vâkıfın ruhuna hibe edeceklerdir.

Muallim, hizmeti karşılığı senede 20 kilo mahsul alacaktır.³¹

4- Zaviyeler

Zaviyeler, ıstılah olarak, şehir, kasaba ve köylerde belli bir tarikat mensup şeyhler tarafından kurulan gelip geçen yolcuların herhangi bir ücret alınmaksızın misafir edildiği müesseselerdir.³²

11.yy'dan itibaren Anadolu'ya boylar oymaklar halinde gelen Türkler köy ve kasabalara yerleşerek bulundukları yerleri Türkleştirmişler ve yeni köyler, şehirler kurmuşlardır. Anadolu'nun Türkleşmesinde en büyük rolü vakıflar yoluyla kurulan tekkeler, zaviyeler oynamıştır. Aynı bölgeye yerleşen farklı statüdeki insanlar, birbirleriyle kaynaşmışlardır.³³

Herhangi bir tarikata bağlı olan bir şeyh müridleriyle beraber bir şehir, kasaba, köy veya yol üzerindeki uygun bir yerde zaviyesini kuruyor ve böylece o bölgenin imar ve iskânı

³¹ V.G.M.A: 581/2, 341.

³² Ahmet Yaşar OCAK: "Zaviyeler" V.D., XII (Ankara, 1978), 148.

³³ Bahaeddin YEDİİLDİZ: "Sosyal Bütünleşme..." a.g.m, 36.

sağlanıyordu.³⁴ Zaviyeleri kurulmasında gerekli olan yerler ya hükümdar devlet adamı ve zenginler tarafından veriliyor, ya da bizzat şeyh tarafından temin ediliyordu. Zaviyenin masrafları çoğu kez vakıflar yoluyla karşılanıyordu. Masrafların bir kısmı da zaviyelerin etrafındaki tarlalar, bağlar, bahçeler ve değirmenlerden elde edilen ürün ve gelirle sağlanıyordu. Böylece, dervişler hem kendi ihtiyaçlarını hem de zaviyeye gelen misafir ve yolcuların masraflarını karşılıyorlardı.³⁵ Şeyhler, müridleriyle beraber ziraatle uğraşır ve hayvan yetiştiriyorlardı.³⁶

İssız yol kenarlarında kurulan zaviyeler burada ilk yerleşme tohumlarını atıyorlar ve zamanla zaviyelerin etrafında yeni yerleşim merkezleri oluşuyordu. Bugün de yüzyıllar öncesinde ilk kurucusu olan şeyhinin adını taşıyan bir çok köy ve kasaba bulunmaktadır. Yerleştikleri yerlerde bir hanedan kuran şeyler, zaviyelerine tahsis edilen vakıf gelirlerinin tasarruf hakkını, kendilerinden sonra evlatlarına bırakıyorlar zaviye şeyhliği de babadan oğula geçiyordu. Ancak bilindiği gibi evlatlık vakıflarda, aradan yıllar geçtikçe hissedar sayısı artmakta ve hissedar başına düşen gelir miktarı azalmaktadır. Durum böyle olunca zaviye evkâfı kötüye kullanılmakta ve zaviye zamanla harap olmaktadır. Vakfiyelerden anlaşıldığına göre, zaviye evkafından elde edilen gelirle yeme, içme masrafları karşılanıyor, geri kalan da vakıf hissedarları arasında paylaştırılıyordu.³⁷

³⁴ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi" Osmanlı , 5, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 1999), 17-18.

³⁵ Ahmet Yaşar OCAK: "Zaviyeler" a.g.m, 262.

³⁶ Ömer Lütfî BARKAN: "Osmanlı imparatorluğunda Bir iskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler" V.D., II (Ankara); 292

³⁷ Ahmet Yaşar OCAK: "Zaviyeler" a.g.m, 264.

Zaviyeler her şeyden önce din ve tasavvufu yayma merkezi idi. Zaviyelerde, medreselerde olduğu gibi sınırlı sayıda insana hitap eden din eğitiminden ziyade, halkın anlayabileceği, fikir, seviyesine uygun konularla eğitim veriyordu. Zaviyelerdeki ibadetler, mûsîkî eşliğinde yapılıyor ve halkın ilgisini çeken evliyalara ilgili menkıbeler pek çok dinleyici buluyordu.³⁸

16 ve 17.yıllarda zaviyelerin işleyişinde bozukluklar başlamış ve sık sık yapılan azil ve tayinlerle zaviyelerin yöneticileri arasında rekabet ortaya çıkmıştır. Vakfa ait mallardan haksız gelir elde etmeye başlamışlar ve zaviyelerin yöneticileri arasında rekabet ortaya çıkmıştır. Vakfa ait mallardan haksız gelir elde etmeye başlamışlar ve zaviyelerin dini, sosyal, kültürel fonksiyonları unutulmuştur. İncelediğimiz 37 vakfiyeden sadece üç tanesi zaviye vakfıdır.

a- Tokat Bektut Dede Zaviyesi

H. 1071 (M. 1660) tarihli vakfiyesinde, Açıkbaş Mustafa Dedenin Tokat'taki zaviyesinden olan Derviş İbrahim, zaviyeye 2 bahçe, 1 değirmen, 1 tarla, bağ ve ev vakfetmiştir. Bağın geliri ile her sene Muharem ayında aşure pişirip zaviyedeki fakir ve misafirlere dağıtılmak üzere, mütevellî tarafından, yarım kile buğday, kuru üzüm, badem ve her ne gerekiyorsa alınacaktır. Aşure, halis pekmez yoksa süzme bal alınıp, onunla pişirilecektir. Artan para, senenin bazı günlerinde fukaraya dağıtılacaktır. Değirmen hasılatından 80 dirhem, vergi için ayrılıp, kalanı zaviyeye gelip gidenlerin masraflarına harcanacaktır. Bahçelerin mahsulü satılıp geliri ile mütevellî halis

³⁸ Ahmet Yaşar OCAK: "Zaviyeler" a.g.m. 267.

mum alarak Cuma, Pazartesi ve Perşembe geceleri ve mübarek gecelerde zaviyenin sahibi Bektut Dedenin Türbesinin kiblesi tarafında yakılarak, kalanı yine mübarek gecelerde okuyucu ve zâkirlerin ışıklandırılması ve zaviyede kalanların gelip gidenlerin ihtiyaçlarına sarf olunacaktır.³⁹

b- Tokat Muslu Ağa Mevlevihanesi

Tokat'tadır. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, Muslu Ağa Mevlevihanesi hakkında bilgi vermektedir. Mevlevihanenin Sülün Muslu Paşa tarafından yaptırıldığını, onun Sultan Ahmet Han'ın vezirlerinden olduğunu belirtmektedir. Semahanenin etrafında semazenlerin hücrelerinin olduğunu haftada iki gün Mevlana ayini yapıldığını, neyzenlerin sızıltızadeler namıyla yaptıkları fasılların güzelliğini Evliya Çelebiden öğreniyoruz.⁴⁰

H. 1015 tarihinde Muslu Ağa Mevlevihanesi harap olduğu için Müderris şeyh Mehmet Efendi, yeniden tamir ettirip emlâk ve akârı ile vakfetmiştir.

Mevlevihanenin evkâf ve akârâtı:

Mevlevihane, hücreler, semahane, bahçe, hamam, 12 bakır kazan, iki dükkân, 1 manav, 1 kuyumcu dükkânı, 2 değirmen, at pazarında iki katlı, 43 odalı kapan hanı, kantar ve boyahane vakfedilmiştir.

Şeyh Mehmet Efendi vakfın tevliyet, imamet ve vezzaniyesini önce kendisine, kendinden sonra erkek evlatlarının

³⁹ V.G.M.A: Defter No: 616, 86.

⁴⁰ Kazım Yaşar KOPRAMAN: "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Tokat Şehri" T.T. ve K. Tokat Sempozyumu, 44.

en büyüğüne bırakmıştır. Onlardan sonra, Hz. Mevlana sülalesinden birisi mutasarrıf olacaktır. Mevlevihanede günlük 12'şer akçe ile müezzin, aşırhan, naathan, ayinhan, 7'şer akçe ile neyzenana vazife verilecektir. Yine 7'şer akçe vazife ile dervişhan ve fukaranın yiyecek ve içecek masrafları karşılanacaktır.⁴¹

c- Şeyh Hacı Mustafa Zaviyesi

Turhalda Nakşibendi Tarikatı Şeyhi, Şeyh Hacı Mustafa b. İbrahim, Turhal'da bir değirmen, hamam, han, iki dükkân, iki bağ ve bir bahçe vakfetmiştir. Bu akaratın geliri ile kendi imaretinde her gün pişirilecek ekmek ve çorbalık için senede 360 kile buğday verilecektir. Her Ramazan'da Perşembe günü iftarda yeterli miktarda pirinç pilavı pişirilip, fukara, dervişler ve zaviyedeki yolculara yedirilecektir. Zaviyede de yeteri miktarda kandil bulundurulup, geceleri yakılacaktır. İmaret ekmekçisine ve aşçısına onar keyl-i İslamboli ücret ödenecektir. Mütevelli de on İstanbul hıntası keyl değeri para alacaktır. Şeyh Hacı Mustafa vakfın tevliyetini, önce kendisine, kendinden sonra da en büyük erkek evladına bırakmıştır.⁴²

⁴¹ V.G.M.A: Defter No: 1760, 349.

⁴² V.G.M.A: Defter no: 627, 176.

B- DİNİ HİZMET (İBADET) AMAÇLI VAKIFLAR

1- Camiler

Mescid kelimesi, Arapça'da "eğilmek, baş eğmek, alını yere koymak" mânâlarına gelen "sücûd" mânâlarını almıştır. İslâmiyette "İbadet yeri, mescid, câmi" mânâlarını almıştır.⁴³

Hutbe okunması için minberi olan Cuma ve bayram namazlarının kılındığı büyük ibâdet yerlerine câmi, minberi bulunmayan küçük mabedlere mescid denir.

Mabed olarak, eğitim-öğretim ve kültür merkezi olarak cami ve mescidlerin önemi büyüktü. Bu nedenle câmilerin yapımında hükümdar, vezir, emir ve diğer nüfuzlu kişiler adeta yarışıyorlardı. Bu kişiler, câmilerin inşası sırasındaki mali harcamaları, malzeme teminin, görevlilere ücretlerin ödenmesini, câmiye vakfettikleri gayrimenkullerinin geliriyle karşılanmasını sağlamışlardır.

İslâm aleminde hemen hemen her câminin en az bir gayrimenkulü bulunmaktaydı. Osmanlılar döneminde padişahlar tarafından inşa ettirilen büyük câmilere selâtin câmileri, vezirler ve diğer devlet görevlileri tarafından orta büyüklükteki câmilere, bânisinin adına izâfeten câmi denilmekteydi.⁴⁴

Osmanlılar döneminde, vâkıfların tespit ettiği mütevelliler tarafından yönetilen câmilerde her sene muhasebe kayıtları kadı aracılığıyla merkeze gönderilerek tasdik ettiriliyordu. Câmide bir görev boşaldığında, tayin yapma yetkisi olmayan müteveli,

⁴³ Johs PEDERSON: "Mescid" İslam Ansiklopedisi, VIII (İstanbul, 1993), 1.

⁴⁴ Semavi EYİCE: "Mescid", İslâm Asiklopedisi, VIII (1960), 101.

kadıya uygun birini teklif ediyor; kadı da bir i'lâmla durumu Divân-ı Hümayun'a bildirerek, oradan verilen hükme göre görevlendirilme yapıyordu. Mütevelli, câmi görevlileri olan imam, müezzin, hatip, kayyim, cüzhan, devirhanın ücretlerini öderdi. Artan gelirle câminin bakım ve onarım ihtiyaçları karşılanırdı.

1826'da Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin kurulmasının ardından devlet içindeki bütün vakıfların gelirleri nezâretin denetimine verilmiştir. Vakıfların fazla gelirlerinin vakfın gayeleri dışında devlet hazinesine aktarılması sonucu, câmi, vakıfları zayıflamış bir çok câmi vakfı tamir ve personel ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir.⁴⁵

Vakıflar sayesinde çok sayıda kişi, câmilerde çeşitli görevler alarak para kazanma imkanı bulmuşlardır. Tokat vakıflarından incelediğimiz 37 vakfiyede, 16 câmide görevli olarak belirlenebilmiş toplam 146 kişi bulunmaktadır.

Vakıf kurucuları câmilerin bakımını sağlamak için, çeşitli görevliler tayin etmişlerdir. Müslümanları ezan okuyarak namaza çağıran müezzin, namazları kıldırان imam, Cuma namazlarında hutbe veren hatip, câmi görevlilerindendir. Bu kişiler maaşlarını câmilere bağlı vakıfların gelirlerinden alırlardı.⁴⁶

Tokat iline ait olarak elimizde bulunan vakfiyelerde bazı vâkıflar câmi görevlilerinin maaşlarını 2'şer 3'er akçe olarak belirlerken⁴⁷, bazıları da hizmetleri karşılığında bu görevlilere

⁴⁵ Johs PEDERSON: "Mescid" L.A. VIII, 48

⁴⁶ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf Müessesesinin...", a.g.m, 43.

⁴⁷ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 419 (1041 tarihli Osman Bey Vakfı).

senelik mahsul veriyorlardı.⁴⁸ Tokat ve ilçelerine ait elimizde vakfiyesi olan câmi sayısı 13, mescid sayısı 7 dir.

a-Tokat, Melik Danişmend Câmii

Garipler Câmisi olarak da bilinir. Şehrin en eski câmisidir.⁴⁹ Tokat Yazıcık Mahallesindedir.* Danişment Ahmet Gazi tarafından 1074'te yaptırılmıştır. Danişment Ahmet Gazi Sivas'tan Kastamonu'ya kadar pek çok şehri ve Tokat'ı Bizanslılardan alarak, Danişmentliler devletini kurmuştur. Haclı orduları ile savaşmıştır. 1084 yılında Niksar-Herkümbet (Kümbetli) köyü yakınlarında şehit düşmüştür. Türbesi vardır.⁵⁰

Câminin Vakıfları:

H. 1022/M. 1614 vakfiyesinde Seyyid Ali Paşa pek çok köy hissesi, mezraa, dükkan ve değirmen vakfederek (Vakfedilenler ayrıntılı olarak Ali Paşa Cami vakfında belirtilecektir.) elde edilen gelirle yalnız Gazi Melik Danişmend Câmî'nin kubbesi ortasındaki 300 vakıf kandilinin yağı temin edilmiştir.⁵¹

Ali Paşa, Tokat'ta hakim olan zâtın her sene başında vakfın muhasebesini denetlemesini ve karşılığında vakıf gelirinden kendisine 12 dirhem muhasebe ücreti verilmesini istemiştir.

⁴⁸ V.G.M.A: 581/2, 341 (1082 tarihli Halil Efendi Vakfı).

⁴⁹ Osman UYSAL: "Tokat'taki Osmanlı Câimleri" Türk Kültür ve Tarihinde Tokat Sempozyumu (1986), 316.

* Yazıcık Mahallesi: Bugün Pazarcık olarak adlandırılmaktadır.

⁵⁰ Tokat II Yıllığı, 1969, 61.

⁵¹ V.G.M.A: Mücadded Anadolu Defteri 14, 172.

Denetimi yapmadığı taktirde katiyen ücret almayacaktır. H 1041/M 1631 tarihli vakfiyesinde Osman Bey, Gazi Melik Danişmend Câmisinin ferraşına günlük 1,5 akçe tahsis etmiştir. (Vakfedilenler daha önce mektepler bölümünde belirtilmiştir.) Ayrıca her gün câmiye 1 akçe mum parası verilecektir.⁵²

H. 1112/M.1700 tarihli vakfiyede ise Tokat Yasmeydan Mahallesi sakinlerinden Seyyid Abdurrahman Çelebi 2 katlı bir hanını vakfederek hanın kirasından elde edilen gelirin bir kısmıyla her sene Regaib Kandilinde Gazi Melik Danişmen Câmisinde yakılmak üzere 2 vukiyye balmumu vakfetmiştir.⁵³

b- Tokat Meydan Câmii

Hatuniye Camii olarak da bilinir. Tokat'ta H.890/M. 1485 tarihinde yaptırılmıştır.⁵⁴ Meydan semtindedir. II. Bayezid devrinde annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılmıştır. Doğu, batı, güney yönlerine, zelzeleye dayanabilmesi için istinat duvarları konulmuştur. Cami tek kubbe ve tek minarelidir. Büyük kubbenin iki yanında kesme taştan birer mescit bulunmakta ve avlusunda bir şadırvan yer almaktadır. Yanında Gülbahar Hatun Medresesi'nin (Hatuniye Medresesi) kalıntıları mevcuttur. 1939 ve 1943 depremlerinde büyük zarar görmüştür. Câminin yanında inşa edilmiş olan imaret ve medreseden bir eser kalmamıştır.⁵⁵

⁵² V.G.M.A: S.R.M.D (484), 419.

⁵³ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 448.

⁵⁴ Türkiye Rehberi, (İstanbul 1971), 1519.

⁵⁵ Tayyib GÖKBİLGİN: "Tokat", LA, 12 , 410.

Câminin Vakıfları:

H. 1090/M.1680 tarihli vakfiyede, İstanbul'da Aşık Paşa Mahallesi sakinlerinden olan Kürd Ahmed Ağa Camiye 17 odalı, 1 kahvehanesi, 1 ahır ve ona bitişik 12 dükkânı olan, meyveli ve meyvesiz ağaçlarla çevrili bahçesiyle binasını yeniden yaptırdığı Kapan Hanı'nı vakfetmiştir. Kapan Hanının kirasından elde edilen gelirle, Hatuniye Câmî-i Şerifinde tecvid ilminde mâhir bir kişi Şeyhül- kurrâ (Kaidelerine göre Kur'an'ın okunuşunu bilen ve bunun öğretimini yapan ilim adamı)⁵⁶ olup haftada dört gün talebeye tecvid ile Kur'an-ı Azimüş-şan eyleyecek günlük 15 akçe alacaktır.⁵⁷

c. Tokat, Güdük Minare Camii

Tokat, Rüstem Çelebi Mahallesinde* Alacamescid'in yanındadır. Minaresinin inşa tarihi A. Gabriel'e göre H.9.yy'dır.⁵⁸ Bugün camiden istifade edilmemektedir.

Câmini Vakıfları:

H. 1041/M-1631 tarihli vakfiyede Tokat Güzelaşçı Mahallesi sakinlerinden Dergâh-ı Ali silahdarı Vâkîf Osman Bey (Vakfedilenler daha önce Güzelaşçı mahallesi mektebi

⁵⁶ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf İstılahları...", a.g.m, 60,

⁵⁷ V.G.M.A: Sivas Salis Muhasebe Defteri (483), 104,

* Rüstem Çelebi Mahallesi, bugün de aynı isimle anılmaktadır.

⁵⁸ Osman UYSAL. "Tokat'ta ...", a.g.m, 317.

bölümünde belirtilmiştir.) Güdük Minare Câmiine vakıfa bulunmuştur. Câmi için günlük 1 akçelik mum parası ve her gün Kur'an-ı Azimüş-şan okuması şartıyla cami vaizine günlük 3 akçe vakfetmiştir.⁵⁹

ç-Tokat Ali Paşa Camii

Tokat Yaşmeydan Mahallesindedir.* II. Selim zamanında Ali Paşa tarafından inşa edilmiştir. Câminin kitabesi yoktur. Mezar kitabesinde Ali Paşanın H.980/M.1572 de öldüğü kayıtlıdır. Câminin bu tarihten önce yaptırılmış olması gerekmektedir.

Ali Paşa hakkındaki rivayetler, onun şehzade Bayezid'in damadı olduğu ve Tokat'ta ikâmete memur iken bu camiyi yaptırdığı yönündedir.⁶⁰ Câmini avlusunda Ali Paşa, eşi ve oğlu Mustafa Beyin mezarları olan bir türbe vardır.

Caminin minaresi kesme taştan, kubbeleri kiremitten, sütunları beyaz mermerden minber ve mihrabı sarı mermerdendir. Depremlerde kubbelerinde çatlaklar olmuş, 1943 depreminde bu çatlaklar büyümüştür. Günümüzde tamir edilmektedir.⁶¹

Câminin Vakıfları

Ümera-yı kirâmın emiri Mirmiran Hacı Seyyid Ali Paşa b. Mehmed Çelebi H. 1022/M.1613 tarihli vakfiyesinde;

⁵⁹ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 419.

* Bugünkü Tokat Cumhuriyet Meydanı.

⁶⁰ Ferit ACUNSAL: "Gerçeklerin Diliyle...", a.g.e, 81.

⁶¹ Tokat II Yıllığı, a.g.e, 66.

Tokat, Kafirni nahiyesindeki* mezraaları, Tomara ve Kınık köylerinin yarı hissesini, Gezgi köyünü, Göle Köyünün 4'te 1 hissesini, Güregü köyünün 8'de 3 hissesini;

Kapan Hanında debbağ dükkânını

Naredeni Çarşısındaki ekmekçi dükkânını

Cedid Debbağhane Mahallesindeki debbağhanesini

Tozanlı Nehri üzerindeki 2 değirmeni vakfetmiştir.

Şartları:

Köyler, mezraalar, dükkân ve değirmenler kiraya verilip geliriyle önce evkâfın gerekli tamir ve eksikleri görülecek; arsaların mukataaları ödenecektir. Ardından Ali Paşa Câmî'nin kubbesi ortasındaki 300 adet vakıf kandilinin yağı temin edilip Ramazan-ı Şerif geceleride yakılacaktır. Mihrabın iki yanında yakılması için her biri 15'er Osmanlı okkası 2 balmumu alınacaktır.⁶²

d-Tokat Ulu Câmii

Tokat Câmii Kebir mahallesindedir. Dikdörtgen plânlı kesme taştandır. Kitabesinde "Çün bu cami binası oldu cedit" ifadesi vardır. Bu da caminin daha önce var olduğunun ve (Avcı) Sultan Mehmet zamanında H.1090-M-1678'de yeniden yaptırıldığını göstermektedir.⁶³ Halıları son derece kıymetlidir. Bir

* Kafirni nahiyesi Tokat'a bağlı nahiyelerden biridir.

⁶² V.G.M.A: MÜ.A. Defteri 14/22, 172.

⁶³ Tokat II Yıllığı, a.g.e, 68-69.

rivayete göre câmi içindeki sütunların üzeri de hal ların desenleri ile süslenmiştir. şimdi sütunları kireçlenmiş olup, kireçlerin dökülen kısımları altından motifler ortaya çıkmakla, bu rivayetin doğruluğunu teyit etmektedir.⁶⁴

Câminin Vakıfları

H.1072 (M.1662) tarihli vakfiyesinde şam Valisi Mustafa Paşa,câmiye Meydan Mahallesiinde bulunan her biri iki katlı, birbirine bitişik 60 odalı 2 bezirgan hanını vakfetmiştir. Hanların kira geliri ile her sene câmi-i Kebir'in mihrabının iki tarafında her biri 20 vukiyye balmumu (2 adet) Berat gecelerinde yakılacak ve cerağdarına günlük 1 akçe verilecektir. Günlük 2'şer akçe ile 30 kişi Kuran-ı Kerim'den birer c z okuyacaklardır.⁶⁵

şam Valisi Filibeli Mustafa Paşa, Köprülüzade Fazıl Paşa muhlislerinden olup onun şam valiliğinde Trablusşam Beylerbeyi olmuş idi. H. 1072 (M. 1661) de asitaneye getirilip vezaretle kubbenişin oldu. 1073'te şam valisi olup 1074'te harpte yaralanmış ve vefat etmiştir.⁶⁶

e- Tokat Takyeciler Câmii

Tokat Sulu Sokakta, Yağıbasan Medresesi'nin kuzeyindedir. Evliya  elebi cami için "Attarlar içinde Takyeciler Camii yüksek kubbeler uzun minare ve mavi kurşunla  rt l 

⁶⁴ Ferit ACUNSAI: "Gerçeklerin Diliyle...", a.g.e, 84.

⁶⁵ V.G.M.A: Haremeyn 7 (740), 112

⁶⁶ Mehmet SÜREYYA: Sicill-i Osmani, IV, 472.

mamur bir camidir” ifadesini kullanır.⁶⁷ Hicri 9.asırda yapılmıştır. 1939 ve 1943 de depremlerden sonra tamir ettirilmiştir.

Caminin Vakıfları

H.1041 (M.1631) tarihli vakfiyesinde Dergâh-ı Ali silahdarlarından Osman Bey, dükkânlarının kira geliri ile Takyeciler Camiinin mihrabının her iki yanında Berat gecesinde yakılmak üzere 6 batman balmumu vakfetmiştir. Osman bey H. 1061 tarihinde de 20 Riyâl-i kuruşunu, her beş senede bir Takyeciler Camiinin kubbeleri sıvasında kullanılmak üzere vakfetmiştir. Ayrıca caminin imamına günlük 4 akçe müezzinine günlük 2 akçe ücret ödenecektir. Karşılığında imam her gün Yasin-i Şerif okuyacak, müezzin de 3 ihlas, bir fatiha okuyacaktır.⁶⁸

H. 1116 (M.1704) tarihinde 1 kıt'a bahçesini ve evini vakfeden Ümmühan Hatun, ev ve bahçesinin kirası ile önce evkafın gerekli tamiratının yapılmasını, istemiş ve ardından, Takyeciler Cami'nin mihrabında Berat gecesini yakılmak üzere 5 kuruşluk bir balmumu vakfetmiştir.⁶⁹

⁶⁷ Osman UYSAL: “Tokat'taki...”, a.g.m., 337.

⁶⁸ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 419.

⁶⁹ V.G.M.A: Defter no: 1751,46

f- Tokat Behzad Camii

Behzad Caddesi'nde ve Tokat Saat Kulesi'nin güneyindedir. 1908 sel baskını ve 1939 depreminde zarar görmüş ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ettirilmiştir.

Kitabesine göre Kanuni Sultan Süleyman devrinde Fakih Şirvani oğlu Hoca Behzad tarafından 1535 yılında yaptırılmıştır. Câminin yanındaki mezarın Hoca Behzat'a ait olduğu bilinmektedir.⁷⁰

Câminin Vakıfları

H. 1116 (M.1704) tarihli vakfiyesinde Ümmühan Hatun Behzat Camii'ne 5 kuruşluk bir balmumu vakfetmiştir ki Berat gecesinde yakılacaktır.⁷¹

g- Tokat Eski Mahkeme Câmii

H. 9.asırda yapılmıştır. H. 1023 (M.1614) tarihli vakfiyesinde Soğukpınar mahallesi sakinlerinden Mehmed Efendi b. Şeyh Hüseyin, Eski Mahkeme Câmiinde ders-i -âm olanlara günlük 4 akçe bağlamıştır. H. 1041 tarihli vakfiyesinde de Osman Bey, Eski Mahkeme Camii imamına günlük 2, müezzine günlük 1, devirhâna günlük 2 akçe bağlamıştır. Müteveli de her sene vakıf gelirlerinden 25 akçe alacaktır.⁷²

⁷⁰ Tokat İI Yıllığı, a.g.e, 66.

⁷¹ V.G.M.A: Defter No: 1751,46

⁷² V.G.M.A: S.R.M.D (484), 334.

h- Zile Câmii

Selçuklular devrinde Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında 1267'de Mehmet Zaluli Bin Abu Ali tarafından yaptırılmıştır. Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından korumaya alınmıştır.⁷³

H. 1022 (M 1614) tarihli vakfiyesinde Behram Ağa, Zile câmiinin hatibine günlük 2 akçe, imamına günlük 1 akçe, müezzine günlük 2 akçe, kayyımına günlük 1 akçe, ferraşa günlük 1, sa'la müezzine günlük 1 akçe muarrife günlük 1 akçe vazife verilmesini istemiştir. Bir kişide her gün Fetih Suresi, Yâsin ve Mülk suresi okuyup, günlük 3 akçe ücret alacaktır. 30 kişi de camide Yasin-i Şerif okuyup herbirine günlük 2 akçe verilecektir. Bir kişi noktacı olup, günlük 1 akçe alacaktır.⁷⁴

ı- Niksar Keşfi Osman Efendi Câmii

Niksar'da çarşının yakınındadır. Keşfi câmii olarak bilinir. Kitabesi'ne göre Celvetî 1078 ve 1108'de iki defa yaptırılmıştır. Câminin avlusunda Osman Keşfi Efendi'nin mezarı bulunmaktadır.⁷⁵

H.1153 (M.1740) tarihinde Hatice Hatun binti Mehmed 1 adet pirinç dinkhanesini vakfetmiştir. Vakfın mütevellisi önce dinkhanenin gerekli tamirini yaptırıp kalanının 5'te 1'ini Keşfi

⁷³ Tokat İl Yıllığı, a.g.e., 222.

⁷⁴ V.G.M.A:Haremeyn 14, 396.

⁷⁵ Halis CİNLİOĞLU: Osmanlılar Zamanında Tokat, 2.kısım (Tokat, 1950),82.

Osman Efendi Câmîinin kürsüsünde her Cuma gününde vaaz veren ve nasihat eden alim, fadıl ve mütevazî bir kişiye, vazifesi karşılığı verecektir.⁷⁶

i- Niksar, Halil Efendi Câmîi

H.1082 (M. 1671) tarihli vakfiyesine göre Halil Efendi Niksar'da bir cami yaptırmıştır. Camide imam beş vakit namaz kıldırarak Yasin suresi, Mülk suresi ve Amenâresulu okuyup, vâkıf ruhuna dua edecek, karşılığında mütevellî tarafından kendisine 80 kile mahsul verilecektir. Müezzine ve ferraşa 20'şer kile mahsul verilecektir. 4 kişi de camide sala müezzini ve devirhan olup her birine senede 10'ar kile mahsul verilecektir. Cuma günü vaiz olan bir kişiye de 60 kile mahsul verilecektir. Camide her sabah 5 kişi cüz-i şerif okuyup 6 günde bir hatim edecekler ve herbirine günlük 2'şer akçe vazife karşılığı verilecektir. Kasabada müftü olanlar vakfa nazır olacaktır. Halil Efendi, vakfın tevliyetini önce kendisine, kendinden sonra evlatlarına; onlardan sonra kardeşlerine ve kardeş çocuklarına bırakmıştır.⁷⁷

j- Turhal, Şeyh Hacı Mustafa Câmîi

Turhal'da şehir içindeki büyük köprünün yanındadır. H.1194 (M.1780) tarihli Şeyh Hacı Mustafa vakfiyesinde caminin kendisi tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Şeyh Hacı Mustafa Turhal'da doğmuş Amasya ve İstanbul'da tahsilini tamamlamıştır.

⁷⁶ V.G.M.A: 582/2, 327.

⁷⁷ V.G.M.A: 581/2, 341.

Turhal'da şeyhlik yapmıştır. Halveti tarikatındendir. Sadrazam Sait Mehmet Paşanın ilgisini kazanmış ve kendisine Dazya Köyü mülk olarak verilmiştir. Şeyh Mustafa Efendi bu köyü ve kendi mülklerini kendi yaptırdığı bu camiye, medrese ve tekkeye vakfetmiştir. 1783'te vefat etmiş ve Turhal'da kendi yaptırdığı caminin kenarına defnedilmiştir.⁷⁸

Şeyh Hacı Mustafa caminin imamına ve Cuma hatibine günlük 20'şer akçe ücret tahsis etmiştir. Caminin kayyımına, müezzinine ve ferraşına günlük 8'er akçe maaş bağlamıştır. Mütevelli ise günlük 10 akçe ücret alacaktır. Şeyh Hacı Mustafa vakfın tevliyetini önce kendisine kendinden sonra en büyük oğluna ve onun evladlarının en büyük ve akli başında olanına bırakmıştır.

k- Almus Câmii

Almus, Osmanlı İmparatorluğu devrinde 1772 kayıtlarına göre Tozanlı nahiyesinden ayrı olarak Gavurni-Kafarni olarak anılan yerdir. Önce köy sonra nahiye 1954'te de ilçe olmuştur.⁷⁹

Elimizdeki H. 1160 (M. 1747) tarihli İdris Çavuş vakfiyesine göre Almus köyü Ulu Câmiinden bahsedilmektedir. İdris Çavuş, Almus köyündeki 1 hanını 1 samanhaneyi, 1 mülk değirmenini, 1 bahçe ve 40 bakır siniyi vakfetmiştir. Gayrimenkullerin kirasından elde edilen gelirle câmi için senede 60 kuruşluk balmumu alınıp Berat Gecesinde yakılacaktır. Siniler de her sene kalaylanıp hayır işlerine kullanılacaktır. İdris Ağa camide hatib olanların vakfa nazır olmasını ve görevleri karşılığı 2 kuruş almalarını

⁷⁸ Tokat II Yıllığı, a.g.e., 201-202.

⁷⁹ Tokat II Yıllığı, a.g.e., 117.

istemiştir. Vakfın bütün harcamaları yapıldıktan sonra kalanını mütevellî alacaktır.⁸⁰

2- Mescidler

Elimizde bulunan 37 vakfiyeden 7 adedi mescid vakfına aittir.

a- Tokat, Köhnepazarı Mahallesi Mescidi

Tokat Köhnepazarı mahallesindedir. H.1022 (M.1613) tarihinde Seyyid Ali Paşa bu mescidin imamına arsa mukata'ası olarak 20 dirhem tayin etmiştir.⁸¹

b- Vavlı Mescidi

H.1023 (M. 1614) tarihli vakfiyesinde Mehmet Efendi b. Şeyh Hüseyin vakfettiği bir dükkânı kirasından elde edilecek gelirle Vavlı Mescidi müezzinlerine günlük 2 akçe vazife verilecektir.⁸²

⁸⁰ V.G.M.A , S.R.M.D (484), 275

⁸¹ V.G.M.A:MÜ-A14/22(608), 172

⁸² V.G.M.A: S.R.M.D (484), 334

c- Baboğlu Mescidi

H.1023 (M.1614) tarihinde yine Mehmet Efendi Baboğlu Mescidin de salât-ı zuhr ve asra imam olanlara günlük 2 akçe bağlanmıştır.⁸³

ç- Tokat Pazarcık Mescidi

Tokat'ta Yaşmeydan mahallesindedir. H. 1022 (M.1614) tarihli vakfiyesinde Ali Paşa 30 cüzhanın her biri Kuran-ı Kerim den birer Cüz okumak üzere toplanmalarını ve kendilerine günlük 2'şer dirhem eğer yeterli para yoksa 1,5 dirhem verilmesini istemiştir. Cuma dışında her gün, sabah namazını müteakip, Pazarcık Mescidi'nde cüzhanlar toplanıp ecza-yı şerife okuyacaklar, hatim eksik kalırsa diğer okuyucular her gün kalan hatmi tamamlayacaklardır. Hizmetini yapmayanlara noktacı nokta koyacaktır.⁸⁴

d- Şerife Ümmühan Hatun Mescidi

H. 1068 (M. 1658) tarihli vakfiyesinde Şerife Ümmühan Hatun Kuyumcular Çarşısında, Kazzazlar Çarşısında (İpekçiler) çarşısında birer adet dükkânını ve Çerağ Gölü yakınındaki bir bahçesini vakfetmiştir. Dükkânların kira gelirinden senede 360 akçe ile Pazarcık Mescidi şerifinde imam olanlara vazife vermiştir.⁸⁵

⁸³ V.G.M.A: S.R.M.D. (484), 334.

⁸⁴ V.G.M.A: MÜ-A 14/22, 172.

⁸⁵ V.G.M.A: 581/2, 510.

H.1112 tarihli vakfiyesinde de Seyyid Abdurrahman Efendi Pazarcık Mescidinde Regaib Geceleri yakılmak üzere senede 2 vukiyye balmumu vakfetmiştir.⁸⁶

e-Tokat, Kâ'be Mescidi

Tokat Kâ'be Mescidi mahallesindedir. Süleyman Ağa b. Abdülmennan H.1085 (M.1675) tarihli vakfiyesinde 80 kuruşa satın aldığı, Tokat kalesine giden yol üzerindeki evini vakfetmiştir. Kâ'be Mescidi müezzini her sabah namazından sonra yasin-i şerif okuyup sevabını vâkîf ve ailesi ruhuna hibe edecektir. Karşılığında evi tasarruf edebilecektir.⁸⁷

f- Kızılimam Mescidi

Tokat'ta Debbağhane-i Atik mahallesindedir. H. 1188 (M.1774) tarihli vakfiyesinde Sinanbeyzade Elhac Ahmed Kızılimam Mescid'ine, Berat gecesi yakılmak üzere 6 vukiyye balmumu vakfetmiş.⁸⁸

g. Zile Kasaba Mescidi

H. 1022 (M. 1614) tarihli vakfiyesinde Behram Ağa, Zile Kasaba Mescidi imamına günlük 3 akçe, müezzine 1 akçe, ferraşa 1 akçe bağlamıştır.⁸⁹

⁸⁶ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 448.

⁸⁷ V.G.M.A S.R.M.D (484), 251.

⁸⁸ V.G.M.A:Defter no: 1751, 44.

⁸⁹ V.G.M.A: Haremeyn 14 (747), 398.

3- Tilavet ve Dua Vakıfları

Vâkıflar, tesis ettikleri vakıflarının gelirinin bir kısmını, öldükten sonra kendi ruhlarına ya da ölmüş yakınlarının ruhlarına Kur'an-ı Kerim okutmak üzere tahsis etmişlerdir. Vakıflar sayesinde, camilerde Kur'an-ı Kerim'den birer cüz okuyan "cüzhanlar", bir bölüm okuyan "devirhanlar", veya "aşırhanlar" görev almışlardır. Aynı zamanda türbe, tekke, cami ve mescidlerde bulunan "duagular", vâkıflar ve aileleri ruhuna dua ederlerdi.⁹⁰

Tokat ve çevresine ait elimizde bulunan vakfiyelerden onunda tilavet ve dua vakfı ile ilgili kayıtlar bulunmakta; bunlardan sadece 2'sinin gelirinin tamamen tilavet ve dua vakıflarına tahsis edilmiş olduğu görülmektedir.

a-Ali Paşa Vakfı

Ali Paşa'nın H. 1022 (M. 1613) tarihli vakfiyesine göre, her gün 30 cüzhan, Pazarcık mescidinde Kur'an-ı Kerim'den birer cüz okuyup, sevabını; dört halife, vâkıfın babası, annesi, ölen iki oğlu, zevcesi ve kendi ruhuna bağışlayacaklardır. Cüzhanlar günlük 2'şer dirhem, eğer yeterli para yoksa 1;5'ar dirhem alacaklardır.

Cuma günleri dışında her gün sabah namazını müteakib Pazarcık Mescidi'nde toplanan cüzhanlar, görevlerini yerine getireceklerdir. Eğer hatim eksik kalırsa, diğer okuyucular hatmi

⁹⁰ Hamza KELEŞ: Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920), (Ankara: Gazi Üniversitesi, 1996), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 131.

tamamlayacaklardır. Hizmetini yapmayanlara noktacı nokta koyacaktır.⁹¹

b- Behram Ağa Vakfı

Behram Ağa, her gün Zile Kasaba Cami'sinde bir kişinin bir Fatiha Suresi, bir Yasin-i Şerif ve bir Mülk Suresi okumasını; karşılığında vakıf gelirlerinden günlük 3 akçe ücret ödenmesini H. 1022 (M. 1614) tarihli vakfiyesine kaydettirmiştir. Yine camide her gün 30 kişi sureler okunduktan sonra toplanıp, birer cüz-i şerif okuyup, sevabını, Hz. Muhammed'in ve vâkıfın ruhuna hibe edeceklerdir. Her bir cüzhana günlük 2'şer akçeden toplam 60 akçe ödenecektir.⁹²

c- Şeyh Hüseyin Vakfı

Şeyh Hüseyin'in H. 1023 (M. 1614) tarihli vakfiyesine göre, Erenler Bağı'nda defnedilmiş olan Şeyh Hüseyin Efendi'nin anne ve babasının türbelerinde, Salı ve Cuma günleri türbedar birer aşır-ı şerif okuyacak, karşılığında günlük 2 akçe alacaktır.⁹³

ç- Veli Çavuş Vakfı

H. 1036 (M.1627) tarihli vakfiyesine göre, her gün vâkıf ruhuna bir cüz-i şerif okuyacak olan kişi, vakfedilen mülk hissesi

⁹¹ V.G.M.A: MÜ.A. 14/22 (608), 172.

⁹² V.G.M.A: Haremeyn 14 (747), 396.

⁹³ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 334.

ve değirmene mutasarrıf olacaktır. Vakfın geliri sadece tilavet ve dua vakıflarına ayrılmıştır.⁹⁴

d- Osman Bey Vakfı

Takyeciler Camii'nde imam olanlar Yasin-i şerif okuyup, sevabını Hz Resulullah ruhuna, müezzin 3 ihlas, 1 Fatiha okuyup, sevabını vâkıfın ruhuna hibe edeceklerdir. Eski Mahkeme Camii müezzini her Cuma Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okuyacaktır.

H. 1041 (M: 1631) tarihli vakfiyeye göre, Takyeciler Camii imamına günlük 4 akçe, müezzine 1 akçe, Eski Mahkeme Camii müezzinine günlük 2 akçe tahsis edilmiştir.⁹⁵

e-Şerife Ümmühan Vakfı

H. 1068 (M.1658) tarihli vakfiyesine göre, vâkıfe, vakfettiği üç dükkânının kirasından senede 360 akçe ile Yaşmeydan Mahallesinde bulunan Pazarcık Mescidi'nde imam olan kişinin her gün Kur'an-ı Kerim'den birer cüz okunmasını istemiştir. İmam sevabını vâkıfenin ölen kızı ruhuna hibe edecektir.⁹⁶

f-Şam Valisi Mustafa Paşa Vakfı

H. 1072 (M.1662) tarihli vakfiyesine göre, Mustafa Paşanın, vakfettiği hanların kirasından elde edilen gelirden günlük 2

⁹⁴ V.G.M.A: Defter no: 736/3, 89.

⁹⁵ V.G.M.A: S.R.M.D. (484), 419.

⁹⁶ V.G.M.A: Defter no: 581/2, 510.

akçeden 30 kişiye 60 akçe ödenecek, Ulu Cami'de her gün 30 kişi birer cüz-i şerif hatmedeceklerdir. Sevakbını, Hz. Muhammed, vâkıfın annesi, babası, zevcesi ve diğerk gelmiş geçmiş akrabaları ruhuna hibe edeceklerdir.⁹⁷

g- Halil Efendi Vakfı

H. 1082 (M. 1671) tarihli vakfiyesine göre, Halil Efendi Niksar'da câmi yaptırmıştır. Vâkıfın şartlarına göre, vakfettiğı değirmen, ev ve hamam kiraya verilecek, gelirlerden günlük 2 akçe karşılığı, 5 kişi cüz-i şerif okuyacaklar ve altı günde bir hatim-i şerif edeceklerdir. Câmîni imamı her gün sure-i Yâsin, sure-i Mülk, sure-i Amme ve Ayet-i Amenarresulu okuyup, hizmeti karşılığında kendisine senelik 80 kile mahsul verilecektir.⁹⁸

h- Süleyman Ağa Vakfı

H. 1085 (M. 1675) tarihli vakfiyesine göre, vâkıfın 80 kuruşa satın alıp vakfettiğı evinde Kâ'be Mescidi Müezzini, her sabah namazdan sonra Yâsin-i Şerif okuyup, sevakbını vâkıf ruhuna hibe etmek şartıyla oturabilecektir. Vakfın geliri sadece tilâvet ve dua vakıflarına ayrılmıştır.⁹⁹

⁹⁷ V.G.M.A: Haremeyn 7 (740), 112.

⁹⁸ V.G.M.A: Defter no: 581/2, 341.

⁹⁹ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 251.

1- İbrahim Ağa Vakfı

H. 1104 (M.1692) tarihli vakfiyeye göre, İbrahim Ağa'nın vakfettiği hamamın kira gelirinden günlük 2 akçe; Kuran-ı Kerim'den bir cüz okuyan ve sevabını vâkîf ve anne babası ruhuna hibe eden kişiye verilecektir.¹⁰⁰

C) BELEDİ VE SOSYAL HİZMET AMAÇLI VAKIFLAR

Tokat, 16.yy'da 7000-8000 nüfuslu bir kasaba iken aynı yüzyılın sonunda 13.000 nüfusa ulaşarak şehir görünümünü kazanmıştır. 19.yy ortalarına kadar ticari faaliyetlerinin canlılığı ile Anadolu'da büyük üne sahip şehirlerden birisi olmuştur. Emniyetli yolları ile İran kervanlarının, diğer yollara göre uzun olmasına rağmen tercih ettikleri Erzurum-İzmir yolu üzerinde bulunuyordu. Doğudan gelen ve İstanbul, İzmir'e giden kervanlar için ayrılma noktası, aynı şehirlerden gelenler için de buluşma noktası idi. Sinop, Samsun gibi Karadeniz'in önemli limanlarına giden yollar Tokat'tan geçiyor ve bölgeler arası dağıtım buradan sağlanıyordu. 1701'de Tokat'a gelen batılı seyyah Tournefort, Tokat için "Tokat, küçük Asya ticaretinin merkezi sayılmalıdır." diyordu.¹⁰¹

1656'da Tokat'a gelen Evliya Çelebi Tokat'ın günden güne gelişip, mamur bir hale geldiğini kaydetmektedir. Ticaret ve sanayi alanında ilerlemiş; bakır eşyaları, pamuklu dokuma ve

¹⁰⁰ V.G.M.A: Dolap 148.

¹⁰¹ Mehmet GENÇ:"17-19.yy. Tokat" Tokat Sempozyumu, 146-147.

basmaları ile ünlü Tokat şehrinin biçimlenmesinden vakıfların rolü büyük olmuştur.

Türklerin Anadolu ve Rumeli'yi fethi sırasında şehirlerin yeniden imarı ve teşkilâtlandırılmasında yeni yerleşim merkezlerinin açılmasında en büyük rolü vakıf müessesesi oynamıştır. Her şehrin fethinden sonra devlet adamları ve halktan ileri gelenler, yeni kurulan şehirleri cami, medrese, tekke, imaret, çeşme, hastane gibi vakıf eserleri ile donatmışlardır. Vakıf müessesesi sayesinde şehirler gelişiyor, bu gelişmeye paralel olarak yerleşme cazip hale geliyordu.¹⁰²

Osmanlı şehirlerinden belediye teşkilâtı olmadığı için, vakıf müessesesi devletin bu işlerini yerine getiren bir kurumu gibi çalışarak, eksiklikleri tamamlıyordu. Yine vakıflar sayesinde pek çok iş alanı oluşuyor, pek çok hizmet ücretsiz olarak insanlara veriliyordu. H.(1000-1200) yıllarına ait elimizdeki 37 vakfiyede görevleri belirlenen toplam 218 kişi bulunmaktadır.

Şehirlerin su ihtiyacının karşılaması; yol, köprü, inşaatı, cami, mescid ve medreselerin aydınlatılması, lamba ve yağ temini vakıflar yoluyla karşılanıyordu.¹⁰³

Osmanlı şehir ve köylerinde hayır hizmetlerini yerine getiren kurumların sayısı oldukça fazlaydı. Toplumun genelinin yararlandığı han, hamam gibi genel amaçlı vakıflar yanında, fakir öğrencilerin okutulması için burs sağlayan özel amaçlı vakıflar da mevcuttu.¹⁰⁴

¹⁰² Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf Müessesesinin...", a.g.m, 3.

¹⁰³ Alpay BİZBİRLİK: "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutu ve Buna Dair Örnekler", Osmanlı, 5 (Ankara, 1999), 59.

¹⁰⁴ Alpay BİZBİRLİK: "Osmanlı Toplumunda...", a.g.m, 59.

Sosyal hizmet ve yardım anlayışı, bilindiği gibi eski Türk gelenek ve göreneklerine dayanmaktadır. İslamiyet'le birlikte ihtiyaç ve problemler, vakıf müessesesi ile çözülmeye çalışılmıştır.¹⁰⁵

Tokat'ta H. 1000-1200 yıllarına ait 37 vakfiyeden 4 tanesinde beledi hizmet, 6 tanesinde sosyal yardım amaçlı vakfa rastlanmıştır.

1-Beledî Hizmet Vakıfları

a) Köprüler

H. 1160 (M. 1747) tarihli vakfiyede İdris Çavuş, Şeyh Nehri üzerinde yaptırdığı köprünün tamirine senelik 5 kuruş, Tozanlı Nehri üzerinde yaptırdığı köprünün tamirine de senelik 3 kuruş vakfetmiştir.¹⁰⁶

İdris Çavuş, Kurt Çayında, evine yakın yerde yaptırdığı su yolu tamirine senelik 3 kuruş bırakmıştır.

b) Çeşmeler

b1- Tokat, Beyarslan Köyü Çeşmesi

H. 1061 (M. 1651) tarihli vakfiyesinde Tokat, Güzelaşçı mahallesi sakini olan Osman Bey, 15 kuruşunu, Kazâbad Kazası

¹⁰⁵ İbrahim ATEŞ: "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", V.D., 16 (Ankara, 1982), 56.

¹⁰⁶ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 275.

Beyarslan köyü çeşmesinin su yoluna sarf olunmasını istemiştir.¹⁰⁷

b2- Niksar Helekan Mahallesi Çeşmesi

Niksar, Helekan Mahallesi çeşmesinin bakım ve tamiri için günlük 10 akçe ile bir çeşmeğan vazifelendirilmiştir. H.1153 (M. 1740) tarihli vakfiyesinde Dergah-ı Mualla gediklerinden Zaim Osman Ağa bir değirmenin gelirini çeşmenin bakımı için vakfetmiştir.¹⁰⁸

2- Sosyal Hizmet Amaçlı Vakıflar

a) Kethüda Behram Ağa Vakfı

H. 1022 (M. 1614) tarihli vakfiyede Kethüda Behram Ağa, 10,000 kuruş vakfetmiştir. Para Zile'de müteveli tarafından 10'u 11,5 hesabı ile arttırılıp, geliri ile fukara için her sene Aşure ayında 1500 akçe ile Zile'de münasip bir yerde aşure pişirilecektir. Regaip Kandilinde 1000 akçelik helva pişirilecek, helva, pekmez ile değil, halis bal ile olacaktır. Berat Kandilinde 500 akçelik balmumu alınıp, kasaba caminin mihrabını iki tarafında yakılacaktır. Kadir gecesinde 1000 akçelik helva pişirilip, fukaraya yedirilecektir. Her sene Rebiü'levvel ayında Zile kasaba camiinde mevlid okutulup, helva dağıtılacaktır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 419.

¹⁰⁸ V.G.M.A: Defter no: 624, 334.

¹⁰⁹ V.G.M.A: Haremeyn 14 (747), 396.

b) Silâhtar Osman Bey Vakfı

H. 1041 (M. 1631) tarihli vakfiyede Osman Bey 1000 Riyâl kuruşunun 4'te 1'i ile her sene 10 batman beyaz pirinç 3 batman sade yağ, 2 baş koyun ve yarım kile nohut, tuz, soğan, 12 batman ince yufka, 2 batman bal alınıp, yemek pişirilmesini; Takyeciler camiinde okunacak mevlidin ardından alimlerin, öğrencilerin, fakirlerin toplanıp yemek yemesini sonra vâkıf ve ecdadı ruhuna dua edilmesini istemiştir.¹¹⁰

c) Abdullah Efendi Vakfı

H. 1170 (M.1757) senesinde Tokat Soğukpınar mahallesi sakinlerinden Abdullah Efendi 3 evini, 2 bağını, 1 bahçesini, 1 berber dükkânı, 1 kahvehaneyi, 1 demirci dükkânını, 1 tütüncü dükkânını, 2 barutçu dükkânını, 2 hallaç dükkânını, 5 adet boş dükkânını ve 300 vukiyye bakır eşyasını vakfetmiştir.

Her sene bahçelere 5'erç kuruşluk fidan alınıp, dikilecektir. Mübarek gecelerde özellikle Cuma günleri aşure pişirilip, mahalle fukarasına (yeni yeşil çanaklar alınıp onlar ile) gönderilecek ve fukara çanakları geri getirmeyecektir.¹¹¹

¹¹⁰ V.G.M.A: S.R.M.D (484), 419.

¹¹¹ V.G.M.A: Haremeyn 1, 172.

ç) Ahmed Bey Vakfı

H. 1188 (M.1704) te Hacı Ahmed Bey, her sene Regaip, Berat ve Kadir Gecelerinde fukara ve mesakine yemek hazırlanıp yedirilmesini istemiştir. (Vakfedilenler, medrese vakıfları bölümünde belirtilmiştir.)¹¹²

d) Ümmühan Hatun Vakfı

H. 1116 (M. 1704) te Tokat Soğukpınar mahallesi sakinlerinden Ümmühan Hatun, vakfının geliri ile her sene Kurban Bayramında 3 baş koyun alınıp kestirilip, fukaraya dağıtılmasını vakfiyesinde kaydettirmiştir.¹¹³

3- Avarız Vakıfları

Padişah emri ve Divân kararı ile olağanüstü hallerde toplanan vergilere avâriz-ı dîvâniyye adı verilmiştir.¹¹⁴ Örfî bir vergi olan avâriz, önceleri sadece harp zamanlarında ordunun ihtiyacını karşılamak için alınırken, daha sonraları, hazinenin içine düştüğü sıkıntıları hafifletmek üzere toplanır olmuştur.¹¹⁵ Bazı mahalle ve köylerde, bu vergiyi ödeme gücüne sahip

¹¹² V.G.M.A: Defter no: 1751, 44.

¹¹³ V.G.M.A:Defter no: 1751,46

¹¹⁴ Ömer Lütfi BARKAN: "Avâriz" I.A. II (1949), 13.

¹¹⁵ Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi (İstanbul,1994), 539.

olmayanlar için bazı vâkıflar, vakfiyelerinde avâız vergisinin vakıf gelirleri üzerinde ödenmesine dair şartlar koymuşlardır.¹¹⁶

Hizmet alanı sınırlı olan avâız vakıfları bir köy veya mahallenin sosyal güvenlik müessesesi olarak hizmet vermiştir. Mahalle ve köylerde, hastalanan fakirlerin tedavisi, kimsesiz çocuklara bakılması, fukara cenazelerinin defnedilmesi gibi hizmetlerde avâız vakıfları yoluyla sağlanıyordu.¹¹⁷

Bir yardımlaşma sandığı şeklinde çalışan avâız vakıfları ile ihtiyaç sahiplerine din ve milliyet ayrımı yapılmaksızın hizmet verilmiş, ihtiyaçları karşılanmıştır.¹¹⁸ Tokat'ta her yıl şehir kethüdası ve şehir hacısı; müslim ve gayrimüslimlerin vereceği tekâlif-i örfiyye sâlyânelerini taksim ediyordu.¹¹⁹

Tokat şehrinden toplanan avâız vergileri H. 1052 (M.1642) tarihli avâız defterlerinde, mahallerine göre ayrı ayrı belirtilmiş, mahalle sakinleri; ulema ve askeri haneleri ve reâya haneleri olarak ikiye ayrılmıştır. Ulema ve askeriler grubuna giren 23 hane içersinde ağa, kethüda, çavuş, sipahi, şeyh, yeniçeri, zabiti, müderris, imam gibi görevliler bulunmaktadır. Mahalledeki reaya haneleri ise, ulema ve askerilerden daima fazla olup, isimleri üzerindeki "a'lâ-avsât-ednâ" (zengin-orta hali- fakir) kayıtları, reayanın ödeme gücünü belirtmesi ve Tokat'ın

¹¹⁶ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf Müessesesinin...", a.g.m, 8.

¹¹⁷ Erol KOZAK: "Bir Sosyal Siyaset...", a.g.e, 24.

¹¹⁸ Nazif ÖZTÜRK: "Toplum-Devlet İlişkilerinde Vakıfların Yeri", V.D. (Ankara, 1984), 35.

¹¹⁹ Rıfat ÖZDEMİR: "Tokat Esnaf Teşkilâtı" 19 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (Samsun 1988), 409.

ekonomik ve sosyal durumunu belirtmesi açısından önemlidir.¹²⁰ Bu tahrirde Tokat mahallelerindeki hanelerin büyük çoğunluğu ednâ (fakir) statüsünde olması dikkat çekicidir.

Tokat ve kazalarına ait, incelediğimiz vakfiyelerde bir tek avâriz vakfı bulunmaktadır.

a) Silâhtar Osman Bey Vakfı

H.1061 (M.1651) tarihli vakfiyesinde Osman Bey bir dükkân, iki bakkal dükkânı 175 kuruş ve 20 Riyâlini önceki vakfına eklemiştir. Paranın 100 kuruşu ile Güzelaşçı mahallesi, 50 kuruş ile Hacı İvaz Paşa mahallesinin avarız vergilerine imdad olunacaktır.¹²¹

¹²⁰ Mehmet İBŞİRLİ: "XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri" Tokat Sempozyumu a.g.e., 61-62.

¹²¹ V.G.M.A: S.R.M.D. (484), 419.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAREMEYN-İ ŞERİFEYN VAKIFLARI

A- TOKAT VAKIFLARINDAN MEKKE-İ MÜKERREME VE MEDİNE-İ MÜNEVVEREDEKİ FUKARA İLE KA'BE-İ ŞERİF ÇALIŞANLARINA GÖNDERİLEN PARALAR

İki mukaddes şehir manasına gelen Haremeyn sıfatı, Müslümanlar tarafından, İslamiyet'in doğup yayıldığı Mekke ve Medine şehirleri için kullanılmıştır. Bu iki şehir İslâm dünyasının manevi merkezleri durumundaydı. Bu nedenle Osmanlı Padişahları Hâdimü'l-Haremeyn (iki kutsal şehrin hizmetçisi) unvanı taşıyorlardı.¹

Osmanlıların Arabistan'ı fethinden sonra Mekke ve Medine şehirlerinde bulunan hayrî ve dinî müesseseler ile bu şehirlerde oturanlar için pek çok vakıf kurulmuş; böylece vâkıflar hem manevi yönden tatmin olmuşlar, hem de bu kutsal yerlerdeki hizmetlerin yerine getirilmesinde katkıda bulunmuşlardır.²

Osmanlılar Mekke-i Mükerreme'deki Mekke emiri Ünvanlı padişah temsilcisine, Medine-i Münevvere'deki Hz. Peygamber türbedarına, Hz. Muhammed soyundan geldiğine inanılan seyyid adı verilen kişilere, her iki şehirdeki cami personeline yönelik vakıflar kurmuşlardır.

Vakıf gelirleri, öncelikle İstanbul'da sarayda, haremeyn dolabı denilen kasada toplanıyor ve her yıl Recep ayının ilk

¹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf Müessesesinin...", a.g.m, 3.

² Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf", a.g.m, 162.

günlerin de padişahın da surre adı altında Haremeyn fakirlerine gönderdiği hediyeler eşliğinde yola çıkarılıyordu.□

Surre, Surre Emini denilen dindar ve dürüst bir devlet adamı refâkatinde, kalabalık bir maiyetle birlikte gönderiyor ve bu yolculuk için surre alayı denilen merasimler yapıyordu.⁴

Osmanlılarda ilk Surre, Çelebi Mehmet zamanında gönderilmiş, zamanla Haremeyn vakıflarının artması üzerine 1587’de Haremeyn Nezareti kurulmuştur.⁵

Tokat ve kazalarına ait elimizde bulunan vakfiyelere göre, gelirlerinin bir kısmı Haremeyn’e gönderilen vakıf sayısı 7’dir

1- Seyyid Ali Paşa Vakfı

Ali Paşa’nın H. 1022 (M.1613) tarihli vakfiyesine göre, vakfın gelirlerinden her sene 180 dirhem Medine-i Münevvre’ye tayin edilmiştir.⁶

2- Mehmet Efendi Vakfı

Vâkıfın H. 1023 (M. 1614) tarihli vakfiyesine göre, vakfettiği bir dükkanın kirası, her sene müteveli tarafından Şeyhülhareme

³ Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Vakıf Müessesesinin...”, a.g.m, 3.

⁴ İ. Hakkı UZUNÇARŞILI: Mekke-i Mükerrreme Emirleri, (Ankara,1972),15.

⁵ Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Vakıf”, a.g.m, 162.

⁶ V.G.M.A: Mü, A. Defteri 14/22, 172.

teslim edilip, Surre alayı ile Medine-i Münevvere fukarasına gönderilecektir.⁷

3-Kürd Ahmed Ağa Vakfı

Kürd Ahmed Ağa, H. 1090 (M, 1680) tarihinde , vakfettiği gayrimenkullerinin kirası ile alınacak 100 altının Surre eminlerine teslim edilip Medine-i Münevvere fukarasına gönderilmesini vakfiyesine kaydettirmiştir.⁸

4- İbrahim Ağa Vakfı

H.1104 (M.1692) tarihli vakfiyesine göre, İbrahim Ağa her sene, 20 kuruşun Şeyhü'l-harem ağası vasıtasıyla Medine-i Münevvere'ye gönderilmesine kaydettirmiştir.⁹

5- Hacı Mustafa Ağa Vakfı

H. 1126 (M 1714) tarihinde Tokat, Soğukpınar mahallesindeki bakır kalhanesini vakfeden Mustafa Ağa, vakfın gelirinden her sene 14 altının Medine-i Münevvere'ye gönderilmesini vakfiyesine kaydettirmiştir.¹⁰

⁷ V.G.M.A: S.R.M.D. (484), 334.

⁸ V.G.M.A: S.S.M.D (483), 104.

⁹ V.G.M.A: Dolap 148.

¹⁰ V.G.M.A: Haremeyn 9 (742), 338.

6- Zaralızade Mehmet Paşa Vakfı

Sivas valisi Zaralızade Mehmet Paşa H. 1163 (M.1749) tarihli vakfiyesine göre Tokat, Alacamescid mahallesindeki Osmanoğlu hanı olarak bilinen hanını vakfetmiştir. Hanın senelik geliri, Haremeyn-i Şerifeyn Nezareti'ne kaydettirilecektir.¹¹

7- Şeyh Hacı Mustafa Vakfı

H.1194 (M.1780) tarihinde Turhal' da Nakşibendi Tarikatı şeyhi olan Şeyh Hacı Mustafa vakfının gelirinden her sene Medine-i Münevvere sakinlerine ve fukarasına, Şeyhül harem vasıtasıyla 3000 akçe gönderilmesini vakfiyesine kaydettirmiştir.¹²

¹¹ V.G.M.A: Haremeyn 2 (731), 62.

¹² V.G.M.A: Defter no: 627, 346.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOKAT'IN SOSYO-KÜLTÜREL VE EKONOMİK GELİŞİMİNDE VAKIFLARIN ROLÜ

A- TOKAT'IN SOSYO-KÜLTÜREL GELİŞİMİNDE VAKIFLARIN ROLÜ

Vakıflar, Osmanlı devlet ve toprak düzeninin en önemli unsurlarından biridir. Osmanlı devlet düzeninde hayrî ekonomik, dinî, sosyal ve kültürel nitelikli hizmetlerin büyük bir bölümü, vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır.¹

Türklerin sosyal hizmet ve yardım anlayışı, eski gelenek ve göreneklere dayanmaktadır. İslâmiyet'le birlikte bu anlayış gelişmiş, vakıflarla birlikte toplumun ihtiyaçlarına daha geniş çapta cevap vermeye çalışılmıştır.²

Vakıflar yoluyla ekonomik ve sosyal açıdan güçsüz, fakir kişiler, yardımlarla güç kazanmışlardır. Ekonomik, sosyal ve biyolojik durumları birbirinden farklı insanlar, ihtiyaçları doğrultusunda tedavi edilmiş, doyurulmuş, barındırılmış ve okutulmuştur. Böylece vâkıflar; yetimhane, imaret, aşevi ve medreselerde bu tip fakir ve düşkün insanlara yardım eli uzatarak, sosyal dayanışmayı sağlamışlardır.³

¹ Fikret EREN: "Osmanlı Dönem Vakıfları" V.D. V (Ankara, 1987), 195.

² İbrahim ATEŞ: "Hayrî ve...", a.g.m, 55; H.Bâki KUNTER: "Türk İslam Sanat Eserlerine Vücut Veren Manevi Amiller, 9.

³ Fikret EREN: "Osmanlı Dönemi..." a.g.m, 198.

Osmanlı dönemi vakıfları vasıtasıyla pek çok cami, medrese ve köprü yapılmış şehirciliğin gelişmesinde etkili olmuştur.⁴ Türk şehirlerinde vakıf müessesesi, şehircilik açısından birinci derecede önemli rol oynamıştır. Yeni fethedilen şehirlerin birer Türk şehri haline gelmesinde vakıf binaları ve vakıf müessesesi etkili olmuştur. Vakıf müessesesi, vakıf eserleri üzerinde adeta sigorta görevi görmüş, her türlü saldırıya karşı korumuştur.⁵

Yeni fethedilen yerlerde sayısız vakıf eseri yapılarak bu eserlerin masraflarını karşılamak üzere toprakların bir bölümü vakfedilmiştir. Vakfedilen bu topraklarda yerleşen çok sayıda müderris, şeyh ve imamı, talebe ve müridleri takip ediyordu. Göçebe Türk nüfusu, bu kişiler tarafından karşılanıp, yerleştiriliyor; böylece bu topraklar Türkleşip İslâmlaşıyordu.⁶ Aynı zamanda vakıf müessesesi merkezi iktidar için tehlikeli olabilecek yerlerin kontrolüne de imkân vererek; tabiata hakim olma, sosyal ve ekonomik farklılıkları en aza indirme, ilim yapma, şehirleşme, sosyal bütünleşmenin sağlanması, toplunda huzur mutluluk emniyetin sağlanması gibi idealler de Türk şehirlerinde bir çok kültür abidesinin yapımına yol açmıştır.⁷

Türklerin yerleştirilmesi yanında, yeni fethedilen yerlerde, İslâmiyet'i yeni kabul eden kişilerin uyumunu kolaylaştırmak için vakıf gelirleri tahsis edilmiş, onların yemek, elbise, ayakkabı gibi

⁴ H. Bâki KUNTER: "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi" V.D. III (Ankara, 1956), 1-2.

⁵ Hilmi Ziya ÜLKEN: "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği" V.D. IX (Ankara, 1971), 31-32.

⁶ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf Müessesesinin...", a.g.m, 11.

⁷ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", Türk Kültürü, XXIV (1986), 538-39.

ihtiyaçları ve namaz kılacak kadar Kur'an öğrenmeleri için vakıflar tesis edilmiştir.⁸

Vakıf sistemi Osmanlı iskânını kolaylaştırmış, hudut bölgelerine yerleşen Türk nüfusu, dervişler ve ahilerin teşekkül ettiği vakıflar yoluyla yerleşik düzene geçmişlerdir.⁹

Tokat'ı vakıf gelirleri ile Türk-İslâm kültürü esaslarına göre ilk imar ve ihya edenler Danişmendlilerdir. Danişmendlilerden sonra Tokat, Selçuklu ve Osmanlı ulaşım sisteminde önemli bir kavşak ve ticaret haline gelmiştir.¹⁰

Tokat şehir merkezi, Turhal, Zile, Niksar ve Erbaa İlçeleri başta olmak üzere, Tokat'ta inşa edilmiş olan han, kervansaray, medrese, cami ve zaviye gibi vakıf eserlerine ait Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 502 adet belge bulunmaktadır.¹¹ Osmanlı şehirleri arasındaki ulaşım, vakıf müessesesi yardımlarıyla kurulan yol, köprü, ve kervansaraylar vasıtasıyla büyük oranda kolaylaşmıştır.¹² Bu kuruluşların masrafları vakıf gelirleri ile karşılanmıştır. Vakfedilmiş olan hanlar, ülkenin ekonomik hayatında önemli rol oynamıştır.¹³

Uzun yıllar boyunca ulaşımın Tokat üzerinden sağlanması, altyapı ihtiyaçlarının doğmasına neden olmuş, stratejik yerlere

⁸ Osman TURAN: "Altun-Aba Vakfiyesi" Belleten, XIII, 233.

⁹ İsmet MİROĞLU: "Türk-İslâm Dünyasında Vakıfların Yeri", V.D. II (Ankara,1985),123.

¹⁰ Nazif ÖZTÜRK: "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sistemi ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri ", Tokat Sempozyumu, a.g.e, 72.

¹¹ Nazif ÖZTÜRK. "Selçuklu-Osmanlı...", a.g.m, 76.

¹² Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf müessesesinin...", a.g.m, 6.

¹³ Bahaedin YEDİYILDIZ: "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", V.D. XVIII (Ankara 1984), 11.

han, kervansaray ve hamam inşa edilmiştir.¹⁴ Çevre illerle Tokat'ı birbirine bağlayan yollar üzerinde 11 han inşa edilmiştir ki, bunlardan 4'ü Amasya, 3'ü Sivas, 3'ü Yozgat ve 1'i Niksar yolu üzerindedir. Ayrıca şehir içerisinde ticaret için inşa edilmiş 14 han bulunmaktadır.¹⁵

H. 1186 (M. 1772) tarihli T.Ş.S kayıtlarına göre Tokat'ta Paşa Hanı, Yağcızade, Voyvoda Ağa, Hüdayi Efendi, Ballizade, Sulu Han, Sünnetçizade, Taşhan, Hacı Hasan, Maldar, Ebubekir Ağazade, Seyyid Abdurrahman Ağa ve Timurcuzade olmak üzere 13 han bulunmaktaydı.¹⁶

Şehir içerisinde imâlât yapılan hanları sayısı, sosyo-ekonomik gelişmelere paralel olarak artmış 1827'de şehirde 15 han varken 1886'da 26'ya çıkmıştır. Hanların hemen hemen hepsinin masrafları bağlı bulundukları vakıflar tarafından karşılanmıştır.¹⁷

Yol, köprü, han ve kervansaray dörtlüsünü tamamlayan ticaret kervanları vasıtasıyla Tokat'ta nalbantlık, semercilik, dericilik, dokumacılık, yorgancılık, bakırcılık ve lokantacılık gibi imâlât sanayi ve el sanatları gelişmiştir. 1772 T.Ş.S göre Tokat'ta 46 çeşit esnaf bulunmaktaydı.¹⁸

Tokat'ta incelediğimiz dönemdeki 37 vakfiyeye göre 3 mektep 4 medrese, 3 zaviye, 2 muallimhane kurulmuştur.

¹⁴ İlhan ŞAHİN-F. EMECEN: "XV. Asrın ikinci Yarısında Tokat Esnafı", Osmanlı Araştırmaları (Ayrı Basım) VII-VIII (İstanbul: 1988), 297.

¹⁵ Nazif ÖZTÜRK: "Selçuklu- Osmanlı...", a.g.m, 74.

¹⁶ Halis CİNLİOĞLU: "Osmanlılar...", a.g.e, 83.

¹⁷ Nazif ÖZTÜRK: "Selçuklu-Osmanlı....", a.g.m, 75.

¹⁸ Nazif ÖZTÜRK: " Selçuklu- Osmanlı...", a.g.m, 77.

Mekteplerde muallim-i sıbyan denilen öğretmenler, medreselerde müderrisler, medresenin kapıcılık ve temizlik işlerini yürüten bevvab, ferraş ve kayyımlar, zaviyelerde imam, müezzin, aşçı, bevvab, kayyım ve ferraşlar görev yapmaktadır. Vakfiyelerde belirlenen toplam 218 kişi görev yapmakta; pek çok insan vakıf müessesesi sayesinde iş ve aş sahibi olmaktadır.¹⁹ Vakfiyelerde en fazla görevli sayısı duaguyana ²⁰ aittir. Sayısı 107 olan dua okuyucularının, hiçbir müesseseye bağlı olamadıkları görülmektedir. Bu görev, işi olmayanlara karşılıksız yardım yerine ya da sayısı fazla olan işsizlere iş bulmak amacıyla, sosyal yardım vasıtası olarak oluşturulmuş olabilir. Ancak uzun vadede vakıf müessesesinde de bozulmaya yol açmıştır.²¹

¹⁹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: " Sosyal Teşkilatlar...", a.g.m, 266.

²⁰ Duaguyan: Dua Okuyucuları

²¹ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakfiyeler Çevresinde Türkiye'nin Kültür Hayatı (1300-1453) IV. Vakıf Haftası (1987), 23.

Vakıf Görevlileri	Sayısı	Tespit Edilen Ortalama Ücreti (Günlük-akçe olarak)
Mütevelli	37	2-10
Nâzır	10	2
Câbi	3	2
Kâtip	4	1
Hatip	4	2
İmam	7	2
Müezzin	6	1
Cüzhan	107	2
Halife	3	1
Tübehân	2	2
Çerağdar	1	1
Vaiz	3	10
Müderris	5	20-40
Muallim	7	2-5
Noktacı	2	1
Ferraş	10	2
Kayyim	3	2
Bevvab	1	2
Aşçı	1	3
Şeyhül-kurra	1	15
Çeşmegân	1	5
TOPLAM	218	

TABLO 4.1: İlgili Dönemde Tokat Vakıflarında Çalışan Görevliler, Sayıları ve Aldıkları Ücretler

Medrese ve mekteplerde hoca ve talebelerin her türlü ihtiyaçları devlete yük olmadan vakıf gelirleri ile karşılanıyordu.²² Vakfiyelerde vakıf mallarının bakım, onarım ve temizliği çoğu

²² S. Hayri BOLAYIR: "Vakıfların Dünkü ve Yarınki Rollerini" I. Vakıf Şûrâsı (3-5 Aralık 1985), 18.

vakfiyede ilk şart olarak konulmuştur. Bu, vâkıfların vakıf eserlerini koruma ve yaşatma isteklerinin bir ifadesidir. Vakıf geliri ile önce ne vakfedilmişse (ev, dükkan, han, değirmen v.s) onun bakım ve tamiri yapılacak, gelirden artan olursa, vâkıfın diğer şartlarına uyulacaktır.²³

Vakıf tamiri, vakıf mallarının asıl halinin korunması ve harap olmasının önlenmesi amacını taşımaktadır. Tamir yapılmadığı takdirde vakıf harap olacaktır.²⁴ Vakfiyelerdeki değişmez şartlar ve tedbirler sayesinde vakıf eserleri orijinal özelliğinin bir kısmını yitirse dahi zamanımıza kadar gelebilmiştir.²⁵ Ahiler de bulundukları yerlerde imar ve onarım hizmetini yapmakta bunun yanısıra çevrelerindeki yoksul, yaşlı ve hastaları korumaktadırlar.²⁶

Elimizdeki bulunan vakfiyelerden, Tokat'taki 18 Müslüman mahallesi ve 3 nahiye tespit edilmiştir:

Mahalleler

Alacamescid	Keçeciler
Cedid Debbağhane	Köhnepazarı
Çay	Meydan
Debbağhane-i Atik	Pazarcık

²³ Bahaeddin YEDİYILDIZ: " Vakıf Müessesesinin...." a.g.m, 5

²⁴ Ahmet AKGÜNDÜZ: "Eski Hukukumuzda Vakıf Mallarının Tamiri ve Muhafazası" V.D. Vakıf Haftası, (Ankara, 1993), 115

²⁵ Ömür BAKIRER: "Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı İle İlgili Şartlar Ve Bunlara Uyulması" V.D. X (Ankara, 1973), 116

²⁶ Fuad KÖPRÜLÜ: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, (Ankara, 1972),156

Gaybî	Sofular
Güzelaşçı	Sovukpınar
Hacı İvaz Paşa	Yaş Meydan
Hoca Ahmed	Yazıcık

Kabe Mescidi

Kabili Mehmet Paşa

Nahiyeler

Kafirni Tozanlı

Kazabad

İncelediğimiz vakfiyeler, o dönemin önemli yerleşim yerleri hakkında bilgi edinmemizi sağlarken, aynı zamanda, o bölgede yaşayan devlet erkânının, toplumda saygın kişilerin belirlenmesinde kolaylık sağlamaktadır. Vakfiyelerde geçen; “Şeyh”, “kethüda”, “hacı”, “paşa”, “çavuş”, “seyyid”, “derviş”, gibi unvanlar toplumsal statüleri belirlememize yardımcı olmuştur.

İncelenen vakfiyelerde, vâkıfların sosyal hizmetlere yönelik vakıflar kurarak; Ramazan ve Kurban bayramlarında, kandil gecelerinde, aşure gününde, gerek mevlid okutarak, gerek yemek yedirerek, gerekse kurban kestirilip, fakirlere dağıtarak toplumsal dayanışmayı sağladıkları görülmektedir.

Fertlerin bir arada yaşamaları ve birbirlerine her zaman ihtiyaç duymaları sebebiyle, zengin kişiler, varlıklarını diğer

insanlarla paylaşıyorlardı. Ancak bu davranış, mecburiyetten, ziyade, dünya görüşü ve ruh zenginliği olarak kabul edilebilir.²⁷

Vakıf müessesesinin topluma sunduğu en önemli sosyal hizmet toplumda sınıf farkının oluşmasını engellemiş olmasıdır.²⁸

B- TOKAT'IN EKONOMİK GELİŞİMİNDE VAKIFLARIN ROLÜ

Vakıflar yoluyla pek çok sosyal, kültürel, hayrî ve dini kamu hizmeti gerçekleştirilmiş, kamu maliyesi büyük bir külfetten kurtulmuştur.²⁹ Vâkıflar hem kamu hizmeti için bina ve eserler yapmışlar hem bu binaların işlemesi için gerekli geliri temin etmişler, hem bu bina ve eserlerin onarımını üstlenmişlerdir. Böylece vakıflar, ülkenin imar ve inşasında ve yurt ekonomisinin gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Devletin mâli kaynak ve yardımlarının az olduğu dönemlerde vakıflar yoluyla halka hizmet edilmiştir.³⁰ Vakıf müessesesi fertleri tasarrufa teşvik etmiş miras yoluyla elde edilen miras paylarının kısa sürede tükenmesini önleyen bir müessese görevi görmüştür.³¹

Vakıfların denetiminde olan kaynaklar yine vakıflar yoluyla tamir edilmiş, bakımı yapılmış, böylece vakıf müessesesinin

²⁷ Tuncer BAYKARA: "Vakfın Gelişme ve Gerilemesindeki Etkenler", V.D., II, 19.

²⁸ Nazif ÖZTÜRK: "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", V.D., II, 42.

²⁹ Şakir BERKİ: " Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti", V.D., VII (İstanbul, 1968), 45.

³⁰ Sulhi TEKİNAY: "Vakıfların İmparatorluk Hayatındaki Olumlu-Olumsuz Etkileri", V.D., II (Ankara, 1985), 148.

³¹ Fikret EREN: "Osmanlı Dönemi...", a.g.m, 197.

yaşadığı bölgelerde ekonomik canlılık sağlanmıştır.³² Vakıfların gelir kaynağı olan gayrimenkullerin zamanla yıpranacağı, terk edilebileceği, yıkılacağı göz önüne alınarak, vâkıflar tarafından vakfiyelerde tamir ve bakım hizmetlerine birinci derecede önem verilmiştir.³³ Aynı zamanda tamir ve bakım hizmetleri esnasında inşaat malzemeleri alımı, işçi ücretleri ayrı bir ekonomik canlılığa sebep olmaktadır. Meselâ H. 1126 (M. 1714) tarihli HamzaBey vakfından olan; arsa ve binası Hamza Bey'e ait iki katlı 80 odalı, Kadı hanı denilen vakıf hanı H. 1133'te yandığı için vakfın mütevellisinin izni ile Hacı Yusuf Efendi ve Şeyh Abdurrahman tamir ettirmek, üzere , mimar, ustabaşı, naccar ile hana giderek fiyat tespit ettirmişlerdir. Bu belge Tokat'ta H. 1133 tarihli fiyatları tespit etmemiz açısından önem taşımaktadır. Yapılan hesaplara göre; taş, kerpiç, usta, ırgat ücreti, odun, direk taşı, kiremit, pencere, kapak ve çerçeve ücreti, döşeme ağacı, hanı sıra için toprak ücreti, şadırvan taşı, su mecrası, yiyecek masrafı olarak toplam 7.715 kuruşun gerektiği; bu paraya ancak tamir edilebileceği tespit edilmiştir.³⁴

Vakıflarda harcamaların en iyi ve eksiksiz fakat en az masrafla yapılmasına çalışmış, vakıf kaynakları ekonomik bir şekilde kullanılmıştır.³⁵

H. 1186 tarihli T.Ş.S'ne göre Tokat'ta bulunan zanaat ve iş kolları şu şekildedir.³⁶

³² Alpay BİZBİRLİK: "Osmanlı Toplumunda ...", a.g.m, 60.

³³ Ahmet AKGÜNDÜZ: "Eski Hukukumuzda Vakıf Mallarının Tamiri ve Muhafazası", V.D. 11. Vakıf Haftası (Ankara 1993), 115.

³⁴ V.G.M.A: Sivas, Sâlis Muhasebe Defteri (482), 279.

³⁵ Ahmet GÖKÇEN: "Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müesseselerinin İktisâdi Tesirleri" V.D. II (Ankara, 1985), 125.

Attarlar	Urgancılar
Saraçlar	Manavlar
Mutaflar	Terziler
Berberler	Bezzazlar
Arpacılar	Eskiciler
Nalbantlar	Kalaycılar
Kundakçılar	Kireççiler
Dabaklar	Boyacılar
Cilacılar	Ekmekçiler
Basmacılar	Peştimalcılar
Takyeciler	Kasaplar
Kalpakçılar	Demirciler
Kazancılar	Keresteciler
Çıkrıkçılar	Setenciler
Çömlekçiler	Hallaçlar
Penbeciler	Kadayıfçılar
Kuyumcular	Şerbetçiler
Semerciler	Gönciler

³⁶ k.r.ş: Kâzım Yaşar KOPRAMAN: "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'inde Tokat Şehrine Dair Verilen Bilgilerin Değerlendirilmesi" Tokat Sempozyumu (1986),666

Hurdacılar	Şiraciler
Hamamcılar	Taşçılar

Yukarıda saydığımız zanaatkarlar, çoğunlukla vakıf hanları ve dükkanlarında sanatlarını icra etmekte ve bağlı bulundukları vakıflara dükkân kiralарını ödemekteydiler. Vakıflar yoluyla hem bu iş kollarının gelişimi, hem bulundukları yerlerdeki ticaretin canlılığı sağlanmıştır.

Tokat'ta özellikle pamuklu dokuma ve basma imalatı gelişme göstermiştir. 1758'de Avrupa'da 7 yıl savaşı dolayısıyla boya maddesinin ithalatı aksamış, pamuklu dokuma ve basma fiyatları 4-5 kat artmıştır. Aynı yıl olan kıtlık zirai üretimin aksamasına neden olmuştur. 1768'de Osmanlı-Rus savaşının başlamasının ardından imalat 1770'te tamamen durmuştur.³⁷ Böylece 18.yy'da Osmanlı Devletinin temel para birimi olan akçe değer kaybetmiştir.³⁸ Devamlı savaşların olması nedeniyle devlet büyük harcamalar içine girmiş ticari hareketlilikte değişiklikler olmuş nüfus artışı ile de fiyatlar sürekli artmıştır.³⁹ Tokat'ın gelir getiren önemli işletmelerinden olan bakır kalhanesinin de kapanmasının ardından Tokat, Anadolu'nun küçük bir şehri olarak 20.yy'a girmiştir.⁴⁰

³⁷ Mehmet GENÇ: "17-19.yy.larda...", a.g.m, 159-165.

³⁸ Mustafa ÖZTÜRK: "Tokat'ta Fiyatlar (1772-1823)", Tokat Sempozyumu, 187.

³⁹ Ömer Lütfî BARKAN: "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten XXXIV, 575.

⁴⁰ Mehmet GENÇ: "17-19.yy.larda...", a.g.m, 165.

1) Tokat'ta 17 ve 18. Yüzyıllarda Kurulan Vakıfların Şehir Ekonomisine Katkısı

Vakıf binalarının sürekli olarak işleyebilmesi ve hizmet verebilmesi için akarat tabir olunan ve vakıfların işleminde gelirinden faydalanılan kaynaklara ihtiyaç vardır. 17.ve 18.yy'da elimizde bulunan vakfiyelere göre, vakıf müessesesine katkısı olan kaynaklar şu şekildedir:

	Gelir Kaynakları	Sayısı (Miktarı)	Grup %si	Genele %si
Tarım Üniteleri	Köy	11	%27,5	%4,95
	Bağ	8	%20	%3,6
	Bahçe	16	%40	%7,2
	Malikâne	1	%2,5	%0,45
	Arsa	3	%7,5	%1,35
	Tarla	1	%2,5	%0,45
Binalar	Menzil	14	%100	%6,3
İşletmeler	Han	12	%7,14	%5,4
	Dükkân	140	%83,3	%63,06
	Hamam	4	%2,38	%1,8
	Değirmen	12	%7,14	%5,4
Nakit Para	Para Vakfı (Kuruş)	16.845	%100	%3,6

TABLO: 4.2: 17 ve 18.Yy'da Tokat ve Kazalarında Kurulan Vakıfların Gelir Kaynakları

a) Tarım Üniteleri

Vakfedilen tarım ünitelerinin sayısı toplam 40'tır. Köyler ve malikâneler genellikle devlet erkânı tarafından vakfedilmiştir. Bağ, bahçe, arsa ve tarlalar, reaya tarafından vakfedilmiştir. Tarım üniteleri, bütün gelir kaynakları arasında % 18.01lik küçük bir paya sahiptir.

b) Binalar

Tokat'ta vakfedilmiş binaların hepsini menziller teşkil etmektedir. Menziller genellikle kileri, arkı, ahır, samanlığı, hamamı, mutfak, fırını, meyveli, meyvesiz ağaçları olan bahçesi, bahçesinde havuzu ve çeşmesi olan yapılarıdır. Menziller, bina grubu içerisinde % 100 bütün gelir kaynakları içerisinde %6,3 lük bir paya sahiptir.

c) İşletmeler

Tabloda da görüldüğü gibi, gelir, kaynakları arasında en büyük pay, işletmelerden dükkan vakıflarına aittir. Vakfiyelerden tespit edilen 140 dükkanın geliri ile bir yandan vakıf eserlerinin masrafları karşılanırken bir yandan da vakıf görevlilerinin ücretleri ödenmiştir. Dükkanların yanı sıra ticari işletmelerden % 5'erlik payı olan 12 değirmen ve 12 han da, payı küçük olmakla birlikte şehrin ticari hayatında önemli olan ve yolcuların bütün ihtiyaçlarının karşılandığı yapılarıdır. Değirmenler ise, halkın büyük çoğunluğunun kendi ürettikleri buğday ve mısırları, ekmek, yapmak üzere öğüttükleri yapılarıdır. Vakfiyelerde tespit edilen hanların isimleri şöyledir: Kapan Hanı, Taşhan, Bezergan Hanı, Yağcızade Hanı, Hacı Osmanoğlu Hanı, Kadı Hanı, Suluhan,

Herabizade Hanı, Paşa Hanı, Hacı Hasan Hanı, Hacı Osmanoğlu Hanı, Sayısı 4 olan hamamlar da vakıf gelir kaynakları arasındadır.

Vakfiyeler yoluyla Tokat'ta bulunan zanaat ve iş kolları tespit edildiği gibi (bkz.si), çarşıları da tespit mümkün olmuştur: Naredeni Çarşısı, Ekinciler Çarşısı, Bakkallar Çarşısı, Kılınççılar Çarşısı, Kazzazlar Çarşısı, Kavukçular Çarşısı, Semerciler Çarşısı, Demirciler Çarşısı, Kuyumcular Çarşısı ve Pamukçular Çarşısı

Sadece vakfiyelerde geçen dükkan ve çarşı sayısı bile, Tokat'ta oldukça canlı bir ticari hayatın varlığına işaret etmektedir.

d) Nakit Paralar

Vakfiyelerini incelediğimiz 37 vakfın 8'inin gelir kaynakları arasında nakit bulunmaktadır. Bu paraların toplam miktarı 16.845 kuruştur. 18.yy'da Osmanlı parasının değer kaybetmeye başlaması ile birlikte nakit para vakfı da azalmaya başlamıştır. Paralar, vakfiyelerde "10'u 11,5 hesabı ile istirbah olunup talib-i mal olanlardan rehn-i kâvi ve kefil-i meli alınarak" ihtiyaç sahiplerine verilebilecektir. Vakfiyelerde ribâ veya faiz tabirleri kullanılmaktan kaçınılmıştır. Vakıf gelirlerinin % 2,6 sı nakit para vakıflarından oluşmaktadır.

SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alparslan'ın 1071'de Malazgirt'i fethinden sonra, Anadolu'ya akınlar yapan Türk beyleri arasında bulunan Danişmend Ahmet Gazi, Tokat'ı feth ederek, burada beyliğini kurmuştur. Danişmendlilerin ardından, Selçuklular, Pervâneoğulları, Eretna Oğulları, Kadı Burhaneddin Ahmet Devleti ve son olarak da Osmanlı Devleti toprakları arasına giren Tokat; pek çok mimarî eserle donatılmış ve bir Türk- İslam şehri kimliği kazanmıştır.

Tokat'ta vakıflar yoluyla kurulmuş olan müesseselerin büyük bir çoğunluğunu, câmiler, mektepler, mescidler, medreseler oluşturmaktadır. Bu durum Tokat ilinin kalkınmasında vakıfların rolüne dikkat çekmektedir.

Tokat ilinde, eğitimi desteklemek amacıyla medrese, mektep muallimhâne vakıfları; eğitim hizmetleri ile iç içe olan ve birbirini tamamlayan cami, mescid ve zaviye vakıfları kurulmuştur. Bir başka deyişle eğitim ve dini hizmetlere ağırlık verilmiştir. Bunun yanı sıra beledî hizmet amacıyla köprü ve çeşmeler inşa edilmiş; ekonomik ve sosyal durumu güçsüz olan insanlar için, sosyal hizmet amaçlı vakıflar kurulmuştur. Bu yolla, fakirlerin doyurulması, giydirilmesi, câmii ihtiyaçların karşılanması amaçlanmıştır. Yine halkın ödemekte zorlandığı ve devletin, savaş, doğal afetler ve ekonomik kriz dönemlerinde aldığı avâriz vergisinin ödenmesi için, bir avâriz vakfı oluşturulmuş ve vakıf bu amaca tahsis edilmiştir.

Tokat'ta vakıflar, reaya ve devlet erkânı tarafından neredeyse ortaklaşa ve eşit bir şekilde kurulmuştur. Ancak reaya devlet erkânına göre, hayrî vakıf kurmada, hayli çekimser davranmıştır. Buna rağmen yarı hayrî-yarı ailevî vakıfların

kuruluşunda reayânın daha fazla sayıda vakıf kurduğu göze çarpmaktadır. Bu durum reayânın hayır işleme maksadı yanında evlâtlarını da gözettiklerinin, onlara gelir bırakma ve geleceklerini teminât altına alma gayreti içinde olduklarını göstermektedir.

Elimizdeki 37 vakfiyeden 26'sının (%70) yarı hayrî-yarı ailevi olması, aile bağlantılı vakıf sayısının fazlalığına dikkat çekmektedir. Doğrudan doğruya topluma hizmet amacıyla kurulmuş ve hiçbir menfaat gözetilmeyen vakıfların sayısı ise 6'dır. (%16) Ailevi vakıflar ise 5 adettir. (%13) Ailevi vakıflar yoluyla, vâkıflar yakın akrabalarının ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu tip vakıflarda hayır şartı sembolik görünmektedir.

Tokat'ta kurulan vakıflar yoluyla; toplumun refahı, hayat seviyesinin yükselmesi, şehrin imar, inşa ve gelişmesi amaçlarına hizmet edilmiş; bu hizmetlerin aksamaması için binâ, dükkân ve nakit para vakfedilmiştir.

Vakıf müessesesi yardımıyla, çok sayıda insan, gerek medreselerde müderris, muid; gerek camilerde imam, hatib, vaiz, bevvab, ferraş; gerek vakıflarda müteveli, câbi, katip olarak, türbehan, çeşmegân, duaguyân olarak görev almışlardır. Bu insanları hem şehrin ekonomisine ve gelişmesine katkıda bulunmuşlar, hem de ailelerini geçindirmişlerdir.

Tokat halkının eğitim, öğretim, dini, kültürel, ekonomik, ticari ve insani ihtiyaçları vakıflar tarafından giderilmiş, sosyal dayanışma ve toplumsal refah sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- ACUNSAL, Ferit. Gerçeklerin Diliyle Tokat: İstanbul: Tarih Basımevi
- AKGÜNDÜZ, Ahmet. "Eski Hukukumuzda Vakıf Mallarının Tamiri ve Muhafazası" XI. Vakıf Haftası, Ankara, 1993-115-121
- İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikâtında Vakıf Müessesesi, Ankara; T.T.K, 1988
- AKYÜZ, Yahya. Türk Eğitim Tarihi, (Başlangıçtan 1993'e) İstanbul.
- ATEŞ, İbrahim. "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar," Vakıflar Dergisi, XVI, Ankara, 1982. 55-89
- "Eğitim Hizmetleri Açısından Vakıflar", I. Vakıf Haftası, (5-11 Aralık 1983), 37-41
- BARKAN, Ömer Lütfî. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler" Vakıflar Dergisi, II, Ankara, 1942, 279-365
- "Avârız" İslâm Ansiklopedisi, II, 1949, 13-19
- "XVI. Asrın ikinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri". Bellekten, XXXIV, 559-607
- "Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Vakıflarının idari- Mali Muhtariyet Meselesi", Türk Hukuk Tarihi Dergisi, Ankara, 1943.
- BARKAN, Ö, Lütfî ve E. Hakkı AYVERDİ. İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), 1972
- BAYKARA, Tuncer. "Vakfın Gelişme ve Gerilemesindeki Etkenler" V.D II.
- BERKİ A. Himmet. Vakfa Dair Yazılan Eserler, Vakfiye ve Benzeri Vesikaların Geçen İstilah ve Tabirleri. Ankara: V.G.M.Y, 1966

- "Vakıfların Tarihi Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü. Cemiyet ve fertlere sağladığı Faideler" V.D, VI. Ankara, 1964. 9-15
- BERKÎ Şâkir. "Türkiye'de İmparatorluk Ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri" VD, IX Ankara, 1971. 1-12
- BİNARK, İsmet. "Vakıflar ve Uygur Türklerinde Vakıf" Türk Kültürü, 78-1969. 422-433
- BİZBİRLİK, Alpay. "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler" Osmanlı (Toplum) V. Ankara, 1999
- BOLAY, S. Hayrî. "Vakıfların Dünkü ve Yarınki Rollerini" V.D. I. Vakıf Şûrâsı. (3-5 Aralık 1985) Ankara: V.G.M.Y, 1986 17-29
- CANSEL, Erol. "Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı" VD, XX. Ankara, 1988, 321-327
- CİLACI, Osman. "Vakfın Yaşatılmasında Mâli Kaynak ve Önemi" V.D XI. Ankara: V.G.M.Y, 1994 221-245
- CİN, Halil. Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması. Konya 1992
- CİNLİOĞLU, Halis. Osmanlılar Zamanında Tokat, 2. Kısım, Tokat, 1950
- CAĞATAY, Neşet. "İslâm'da Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi" V.D 2
- DANIŞMAN, Zuhurî. Koçi Bey Risâlesi , İstanbul : MEB, 1993
- DANIŞMEND, İ. Hâmi. İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, V. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- DEMİRALP, Yekta. Erken Dönem Osmanlı Medreseleri, 1300-1500, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999
- EREN, Fikret. "Osmanlı Dönemi Vakıfları" V.D, V, Ankara: V.G.M.Y, 1987, 195-201
- EYİCE, Semavî. "Mescid" İslam Ansiklopedisi, VIII, 1-118

- GENÇ, Mehmet. "17ve 19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat" Tokat Sempozyumu, 145-169
- GÖDE, Kemâl. "XVI.yy'da Tokat/ Eratnalılar Hâkimiyetinde Tokat" Türk Tarihi ve Kültüründe Tokat Sempozyumu. (2-6 Temmuz 1986) 17-22
- GÖKBİLGİN, Tayyib. "Tokat" İslâm Ansiklopedisi, XII, 400-412
- GÖKÇEN, Ahmet. "Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müesseselerinin İktisadi Tesirleri" V.D 124-126
- GÜNERİ, Hasan. "Vakıf İşletmeleri", V.D, XI, Ankara, 25-48
- GÖYÜNÇ, Nejat. "Vakıf Tesisinde Devletin Katkısı" Osmanlı Araştırmaları, XI. İstanbul, 1991. 123-128
- HALAÇOĞLU, Yusuf Osmanlılar'da Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı, Ankara: T.T.K, 1995
- İBŞİRLİ, Mehmet. "XVII. Asır Ortalarında Tokat Şehri" Tokat Sempozyumu, 1986
- İNALCIK, Halil. "Osmanlılarda Raiyyet Rüsumu" Belleten, XXIII. Ankara, 1959. 575-610
- KAZICI, Ziya. "Osmanlı Devletinde İmâret" Osmanlı, V, Ankara 1999,44-48
- KELEŞ, Hamza. Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920), Ankara: Gazi Üniversitesi, 1996 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- KODAMAN, Bayram. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul, 1980
- KOPRAMAN, K. Yaşar. "Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinde Tokat Şehrine Dair Verilen Bilgilerin Geçerlendirilmesi" Tokat Sempozyumu, 1986
- KOZAK, Erol. Bir sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, Adapazarı, 1994
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat. İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi İstanbul, 1983
- Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, 1991

KUCUR, Sâdi. Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklular ve Beylikler Devri Vakıfları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1993

KUNTER, H. Bâki. "Türk İslam Sanat Eserlerine Vücut Veren Manevi Amiller"

..... "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd" V.D ; I. İstanbul, 1939. 5-20

KURAN, Abdullah. Anadolu Medreseleri, I. Ankara, 1969

MİROĞLU, İsmet. "Türk İslam Dünyasında Vakıfların Yeri" VD 2

OCAK, A. Yaşar. "Zaviyeler" V.D, XII, Ankara, 247-268

OSMANLI DEVLETİ VE MEDENEYETİ TARİHİ" (Editör, E. İhsanoğlu) İstanbul, 1994

OSMANLICA-Türkçe, Ansiklopedik Büyük Lûgat. İstanbul, 1992

ÖKSÜZ, Enis. "Sosyal Gelişim Unsurları Açısından Vakıf Müesseselerimiz" V.D 2. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984)Ankara, 1985. 170-175

ÖNKAL, Ahmet-Nebi BOZKURT. "Camii İstanbul" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VII,

ÖZDEMİR, Rifat. "Tokat Esnaf Teşkilâtı" 1. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi Ed. Fak. 1988

ÖZTÜRK, Mustafa. "Tokat'ta Fiyatlar (1772-1823)"

ÖZTÜRK, Nazif. "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar" V.D II

..... Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar. Ankara: V.G.M.Y 1983

..... "Selçuklu- Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri" Tokat Sempozyumu , 1986-71-80

..... "Toplum Devlet İlişkilerinde Vakıfların Yeri" V.D, 2
Vakıf Haftası, 3-9 Aralık 1984. 32-35

PEDERSON, Jons. "Mescid" İslam Ansiklopedisi, VIII.,
İstanbul 1993. 47-71

SEÇGİN, Nuri. Tokat'taki Türk Mimari Eserleri
(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1993

SEYREK, Ayfer. 117 No'lu Şer'iyye Siciline Göre Tokat
Pazar Nahiyesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
Malatya 1996

SÜREYYA, Mehmet. Sicill-i Osmanî, I-IV/1-, 1997

ŞAHİN, İlhan-Feridun M. Emecen. "XV. Asrın İkinci
Yarısında Tokat Esnafı" Osmanlı Araştırmaları, Ayrı
Basım VII-VIII. İstanbul, 1988, 288-307

ŞİMŞİRGİL, Ahmet. "XVI. YY'da Tokat Medreseleri" Tarih
İncelemeleri Dergisi, VII. İzmir: Ege Üniversitesi
Yayınları, 1992-227-242

.....Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat (1455-1574),
(Yayınlanmamış Doktora Tezi,) İstanbul, 1990

ŞİŞMAN, Fuat. "Vakıf Eski Eserlerin Bakımı, Onarımı,
Restorasyon ve Koruması" V.D II. Ankara, 1985. 113-
114

TAZEBAY, Uygur. "Osmanlıların Kuruluş Dönemindeki Vakıf
Türlerinden Ailevi ve Yarı Ailevi Vakıflar" V.D, IV.
Vakıf Haftası, Ankara 25-28

TEKİNAY, Sulhi. "Vakıfların İmparatorluk Hayatındaki
Olumlu-Olumsuz Etkileri" V.D, Ankara 1985

TOKAT İL YILLIĞI , 1967

TURAN, Osman. "Altun-Aba Vakfiyesi" Belleten. XIII.

TÜRKİYE REHBERİ. İstanbul, 1971

UNAT, Faik Reşit. Hicri Tarihleri Milâdi Tarihe Çevirme
Kılavuzu, Ankara:1986 T.T.K, 1994

UYŞAL, Osman. "Tokat'ta Osmanlı Camileri" Tokat
Sempozyumu, 313-360

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı, Ankara: T.T.K, 1988

..... Mekke-i Mükەرreme Emirleri Ankara, 1972

ÜLKEN, H.Ziya. "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği" V.D, IX. 13-37

ÜSTEK, Fatma. Tokat Merkez Kazası Vakıf Kayıtları (H. 984/M. 1576) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1985

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ

Anadolu Başlar 1228 (580)

Defter No: 578, 581/1, 582/2, 616, 624, 627, 628, 1080, 1751, 1760, 1993

Haremeyn 1,2,6,7,9,14

Küçük Hamis (628)

Mücedded Anadolu 608

Sivas Râbi Muhasebe 484

Sivas Sâlis Muhasebe 483

YEDİYILDIZ, Bahaeddin. "18. Asır'da Türk Vakıf Teşkilâtı" T.K, 219 Yıl: XIV Mart-Nisan, 171-190

..... "18. Asır Türk Vakıflarının İktisâdi Boyutu" VD XVIII, Ankara, 1984, 5-26

....."Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Yada Türk Hayrât Sistemi" Osmanlı (Toplum)V. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999. 17-30

....."Sosyal Teşkilâtlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi" Türk Kültürü, XIX, Sayı: 219, 262-270

....."Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri" Osmanlı Araştırmaları, III. İstanbul, 1982. 144-164

....."Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", Türk Kültürü XXIV. Sayı: 281, Eylül, 1986. 533-540

-"Vakıf" İslam Ansiklopedisi, XIII. 1986, 153-172
-"Vakfiyeler Çerçevesinde Türkiye'nin Kültür Hayatı".V.D IV. Vakıf Haftası, 1987, 19-24
-"Vakıf İstılahları Lügatçesi".V.D, XXII. Ankara , 1983, 55-60
-"Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü" V.D, XIV. Ankara, 1982. 1-15
-"Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi" V.D. XV. Ankara 1982. 16-53
- YÜKSEL, Hasan. "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın" Osmanlı, V. Ankara, 1999, 49-55

EKLER

EK-1 Harita: Tokat Kazası (1455-1574)

EK-2 Vakfiyelerden Örnekler

EK-3: Fotoğraflar

[illegible]

[illegible][illegible]

Ali Paşa Camii

Behzat Camii

Meydan Camii

ÖZET

Vakıf müessesesi, Osmanlı toplumunda sosyal hayatın düzenlenmesi, şehirlerin imarı, eğitimin ve kültürel hayatın gelişmesi gibi pek çok konuda, devlete hizmet etmiş bir müessesedir.

Tokat da vakıf müessesesi yoluyla, dini, iktisadî, kültürel yönlerden gelişme kaydetmiştir. Tokat şehrine Türk-İslâm kimliği kazandıran câmiler, medreseler, mescidler, köprü ve çeşmeler, hanlar; vakıf gelirleri ile ayakta kalmışlardır. Yine vakıflar yoluyla şehirdeki ticari hayat desteklenmiş, birçok zanaatkâr, vakıf han ve dükkânlarda çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Tokat'ta H. 1000-1200 yıllarına ait vakfiyeler incelenerek, vâkıflar, cinsiyetleri, sosyal statüleri, vakıf kurma amaçları ve vakıfların yönlendiği alanlar açısından irdelenmiştir.

Vakfiyelerde belirtilen şartlar, eğitim-öğretim ve dini hizmet amaçlı vakıflar yanında, tilâvet ve dua vakıflarının, bayındırlık ve sosyal hizmet amaçlı vakıfların bulunduğu; vakıf müesseselerinde çalışarak geçimlerini temin eden insanlar olduğu tespit etmemize yardımcı olmuştur.

SUMMARY

Institution of foundation plays on an important role in improvement of educational & agricultural life, regulations of concerning construction and putting in order the social life of the ottoman community for serving on the society.

Tokat, develops in religiovs, agricultural and in economic ways via institution of foundation. The masqves, theological scrolls, small masqves, bridges and large commercial buildings that forms the Turkish- İslamic identity of Tokat provience was all established by incomes of foundations. Also, in the city the economic life was supported by the foundations and many, craftsmen continved their works in shops and in fonundations' caravansaray.

Institution's documents which belong to H. 1000 to 1200 were examined in order to understand the foundation's sexvality, social carrier and the aims of setting up the foundation. In addition, examinations about foundatiens' interest in different kinds of wiews, help us to understand their aims easily.

Conditions that determined in institutions, show us that; beyond the foundations whose aim were serving edvcational & agricultural and religious life, also, there were foundations which worked for public, social serings and prayer foundations. On the other hand we can easily know that in those years there were many people who work in institutuon of foundations in means of subsistence.